

بررسی وضعیت زنان سرپرست خانوار

کد موضوعی: ۲۷۰

شماره مسلسل: ۱۰۷۵۸

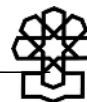
فروردین ماه ۱۳۹۰

دفتر: مطالعات فرهنگی

به نام خدا

فهرست مطالب

۱	خلاصه گزارش
۳	مقدمه
۴	مبانی نظری و مفهوم‌شناسی موضوع
۱۰	آمار زنان سرپرست خانوار در کشور
۱۶	سیاست‌های فقرزدایی و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار
۲۰	نهادها و سازمان‌های مجری قانون
۳۵	جمع‌بندی
۳۶	پیشنهادها
۳۷	منابع و مآخذ

بررسی وضعیت زنان سرپرست خانوار

خلاصه گزارش

علت‌های فراوانی وجود دارد که بتوان زنانی را که سرپرستی خانوار را به‌عهده دارند جزء اقشار آسیب‌پذیر در نظر گرفت. از جمله این دلایل می‌توان به فقر و وضعیت اقتصادی نامناسب و مشکلات اجتماعی و فرهنگی و... این زنان و خانواده‌های آنان اشاره کرد که آنان را در مواجهه با زندگی واقعی مورد تهدید قرار می‌دهد. زیرا فشارهای ناشی از فقر و تنگدستی و نیاز شدید و ناتوانی در تأمین نیازهای اولیه زندگی می‌تواند احتمال نافرمانی از خداوند و پذیرش سلطه دیگران را بیشتر کرده و زمینه‌های وقوع جرم و بزهکاری را فراهم سازد. بنابراین حمایت از زنان سرپرست خانوار و تأمین نیازهای اساسی آنان از جمله مهمترین وظایف جامعه اسلامی است و این امر در نظام جمهوری اسلامی ایران مبنای دینی و اعتقادی نیز دارد به همین دلیل جزء اهداف عالی نظام محسوب می‌شود.

برآوردهای آماری نشان می‌دهد که در ایران نیز همانند بسیاری از کشورهای جمعیت زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست در حال رشد است. توسعه شهرنشینی، افزایش امید به زندگی به خصوص امید به زندگی زنان، افزایش میزان اشتغال، افزایش سن ازدواج، افزایش مهاجرت، افزایش میزان طلاق از مهمترین دلایل افزایش تعداد زنان سرپرست خانوار است. آمارها بیانگر این است که درصد این زنان از ۸/۴ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۹/۵ درصد در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است که دوسوم (۶۶ درصد) این زنان بالای ۵۰ سال سن دارند.

میزان بیسوادی بین زنان سرپرست خانوار ۲۷/۸۹ درصد است، ۱۴/۷ درصد در سال ۱۳۸۵ فعال بوده و عمدتاً به کاری اشتغال داشته‌اند ولی اکثر شاغلین در مشاغل رده‌های پایین به کار اشتغال دارند و ۴۸/۳ درصد این زنان دارای درآمد بدون کار هستند.

با توجه به آمارهای ارائه شده می‌توان دریافت که زنان سرپرست خانوار گروهی کاملاً نامتجانس هستند که موقعیت آنها در شرایط گوناگون اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بسیار متفاوت است، اما آنچه در این میان حائز اهمیت است نداشتن آمار و اطلاعات صحیح درباره این خانوارها و نبود بانک اطلاعات جامع از وضعیت زنان آنهاست. به همین دلیل پژوهش‌هایی که در زمینه زنان سرپرست خانوار انجام شده گویای همه واقعیت‌های زندگی آنان نیست.

از نظر پشتوانه قانونی برای حمایت از زنان سرپرست خانوار اصولی در قانون اساسی به چشم می‌خورد که این رویکرد موجب طراحی قوانین در راستای تأمین جامعه هدف گردید، اما در قوانین مصوب نیز چند نکته قابل ذکر است:

۱. قوانین، زنان سرپرست خانوار را به دو دسته عمده تقسیم می‌کند: دسته اول زنان دارای درآمد (زنان شاغل، بازنشسته و زنان وظیفه‌بگیر) که مشمول قوانین حمایتی قرار نمی‌گیرند. دسته دوم زنان بدون درآمد که در قوانین، زنان بی‌سرپرست یاد می‌شوند و مشمول قوانین حمایتی قرار می‌گیرند.

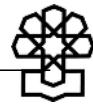
۲. قوانین مصوب بیشتر راهبرد حمایتی از این زنان را دنبال می‌کنند ولی ماده‌ای برای پر کردن خلأ عاطفی آنها وجود ندارد؛ درحالی که یکی از دغدغه‌های تمام آنها، تنهایی آنها در آینده است هرچند که در انتهای بند «۲» ماده «۴» قانون تأمین زنان و کودکان بی‌سرپرست در به‌وجود آوردن زمینه ازدواج و تشکیل خانواده اشاره شده است.

۳. در قانون برنامه چهارم و پنجم توسعه راهبرد توانمندسازی به اضافه راهبرد حمایتی زنان سرپرست خانوار گسترده‌تر از برنامه‌های قبلی مورد توجه قرار گرفت، اما در بررسی وضعیت عملکرد موادی از برنامه چهارم درخصوص زنان سرپرست خانوار، مشخص شد که این موضوع قابل ارزیابی نیست. به‌طور مثال در بند «ی» ماده (۹۷) برنامه چهارم بر تهیه و تدوین طرح جامع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست تأکید شده بود ولی تا آخرین روزهای عمر این قانون، طرحی در این راستا به تصویب نرسید.

دستگاه‌های اجرایی و نهادهای مسئول و مرتبط با زنان سرپرست خانوار (سازمان بهزیستی و کمیته امداد امام خمینی (ره)) اعتباراتی را در مورد این زنان اختصاص داده‌اند، اما چیزی که بیشترین درصد این اعتبارات را هر سال دربر می‌گیرد برنامه تأمین هزینه‌های معیشتی مددجویان است و شاخص‌های حوزه توانمندسازی در مورد زنان توانمند شده نسبت به کل جامعه هدف در دستگاه‌های اجرایی درصد بسیار کمی است که دربرگیرنده توانمندسازی اقتصادی است درحالی که این قشر از زنان آمیخته‌ای از ابعاد مختلف زندگی نظیر سن، سواد، وضعیت اقتصادی، خانوادگی و... را دارند که قالب‌های مختلفی را برای توانمندسازی طلب می‌کنند. انتخاب فرم مناسب برای توانمندسازی که مبتنی بر شناخت جامعه هدف و منطبق بر فرهنگ و نیازهای آنان باشد، شاخصی تعیین‌کننده در موفقیت برنامه‌های توانمندسازی است.

بنابراین با توجه به نتایج به‌دست آمده موارد ذیل پیشنهاد می‌شود:

۱. تمرکز کلیه امور حمایتی و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست در یک سازمان: تعیین سازمانی خاص برای رسیدگی به امور زنان ضروری به‌نظر می‌رسد، زیرا باعث تمرکز کلیه فعالیت‌های حمایتی و توانمندسازی شده و مانع از موازی‌کاری‌ها می‌شود.

۲. ایجاد بانک اطلاعاتی زنان سرپرست خانوار در کشور: برای تدوین و تهیه طرح‌ها و قوانین و برنامه‌ریزی‌های مناسب برای بهبود وضعیت زنان سرپرست خانوار، تهیه آمار و اطلاعات دقیق و جامع از تعداد و وضعیت آنها و به روز کردن و پالایش اطلاعات ضروری است.

۳. فرهنگ‌سازی و رفع موانع در جهت ازدواج زنان سرپرست خانوار مطلقه، بیوه و زنان خودسرپرست: همان‌طور که می‌دانیم یکی از بیم‌هایی که این زنان دارند ترس از تنهایی در آینده است قوانین شاید بتوانند این زنان را از جهت اقتصادی توانمند سازند، اما از جهت عاطفی قادر به توانمندسازی نیستند.

۴. حمایت از ایجاد و توسعه تشکل‌های غیردولتی توسط زنان سرپرست خانوار و فرزندان آنان برای کمک به زنان سرپرست خانوار: این افراد به‌خاطر تجربیاتی که در طول زندگی روزمره خود کسب کرده‌اند در برنامه‌های حمایتی و توانمندسازی زنان بیشتر می‌توانند مؤثر باشند.

مقدمه

مقابله با فقر و حمایت از نیازمندان در جهان امروز برای جلوگیری از گسترش ناهنجاری و آسیب‌های اجتماعی یک ضرورت اجتماعی و اقتصادی به‌شمار می‌رود. بنابراین می‌توان افراد و گروه‌های نیازمند را ذیل عنوان کلی اقشار آسیب‌پذیر گرد آورد، علت‌های فراوانی وجود دارد که بتوان زانی را که سرپرستی خانوار را برعهده دارند جزء اقشار آسیب‌پذیر در نظر گرفت. ازجمله این دلایل می‌توان به فقر و وضعیت اقتصادی نامناسب و مشکلات اجتماعی و فرهنگی و... این زنان و خانواده‌های آنان اشاره کرد که آنان را در مواجهه با زندگی واقعی، مورد تهدید قرار می‌دهد. زیرا فشارهای ناشی از فقر و تنگدستی و نیاز شدید و ناتوانی در تأمین نیازهای اولیه زندگی می‌تواند احتمال نافرمانی از خداوند و پذیرش سلطه دیگران را بیشتر کرده و زمینه‌های وقوع جرم و بزهکاری را فراهم سازد. از همین رو است که از امام علی (ع) روایت شده است که: «..... اگر به کسی نیاز بورزی و از او حاجت بخواهی، آن کس هر که باشد، تو بنده و رهین او خواهی بود»^۱. فقر و بیچارگی به‌خصوص در شرایط اضطرار می‌تواند کرامت انسانی را نابود کند و او را اسیر خواسته‌ها و تمایلات دیگران سازد و ازسویی مطابق با آموزه‌های دین اسلام، حاکمان حکومت اسلامی ملزم به بذل توجه در امور اقتصادی و اجتماعی افرادی هستند که از عهده مخارج خود برنیامده و مشکلات بسیاری را متحمل می‌شوند. این مسئله از همان ابتدای عصر نزول وحی مورد

توجه ویژه پیامبر اکرم (ص) و جامعه مسلمین قرار گرفت،^۱ تعاریف مشخصی از گروه‌های آسیب‌پذیر ارائه شد، وجوه مالی خاص (خمس، زکات و...) به این امر اختصاص یافت و روش‌های مخصوصی هم برای انجام این کار اتخاذ گردید.

یکی از آرمان‌های انقلاب اسلامی تحقق عدالت اجتماعی، کاهش نابرابری‌های ناموجه اقتصادی و درنهایت ریشه‌کنی فقر بوده است. چنانچه در نخستین روزهای پس از پیروزی انقلاب (۱۴ اسفندماه ۱۳۵۷) کمیته امداد امام خمینی (ره) با صدور حکم امام خمینی (ره)، به‌منظور تحقق بخشیدن به اهداف عالی نظام در حمایت و امداد محرومان و مستضعفان و خودکفا کردن آنها تأسیس گردید. در همین راستا، در اصولی از قانون اساسی نیز بر تأمین نیازهای افراد محروم و بی‌سرپرست از جمله زنان سرپرست خانوار به‌عنوان اقشار آسیب‌پذیر جامعه تأکید کرده است.

در کنار تلاش‌های گسترده برای حمایت از جامعه هدف (از جمله زنان سرپرست خانوار) و تأمین نیازهای اولیه آنان، رویکرد تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه‌کنی کردن فقر و محرومیت با حفظ آزادی و کرامت نیز در اصول دیگری از قانون اساسی مورد تأکید قرار گرفته است.

در این گزارش تلاش شده تا با مطالعه و بررسی وضعیت و نیازهای زنان سرپرست خانوار در ابعاد مختلف، موضوع توانمندسازی آنان با قوانین و سیاست‌ها و احکام پیش‌بینی شده در برنامه‌های راهبردی دولت (برنامه چهارم و پنجم توسعه) انطباق داده شود و سپس با توجه به حساسیت و اهمیت موضوع برنامه‌ها و چگونگی تخصیص بودجه و اعتبار در سازمان‌ها و نهادهای متولی این امر (با توجه به برنامه چهارم توسعه) مورد توجه بیشتر قرار گیرد. امید است که نتایج آن برای بهتر شدن وضعیت زنان سرپرست خانوار مورد استفاده قرار گیرد.

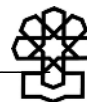
مبانی نظری و مفهومی‌شناسی موضوع

۱. تعریف

خانواده:^۲ در تعریف جامعه‌شناختی آن شامل دو یا بیش از دو شخص است که با یکدیگر زندگی می‌کنند و با پیوند خونی، نکاحی یا فرزندخواندگی^۳ به یکدیگر مرتبطند. بسیاری از صاحب‌بنظران بر این عقیده‌اند که کارکرد اصلی خانواده تولید مثل و تربیت فرزندان است و این امر جز از طریق

۱. امام صادق (ع) می‌فرماید: پیغمبر (ص) فرمودند: من از هر مؤمنی به خود سزاوارترم و اولویت دارم و پس از من این سزاواری را علی (ع) دارد. به حضرت عرض شد: معنی این سخن چیست؟ فرمود: فرمایش پیغمبر اسلام (ص) است که هر که بمیرد و از خود بدهی یا بازماندگان بی‌سرپرست به‌جا گذارد، برعهده من است بعد امیرالمؤمنین (ع) و امامان بعد از ایشان ملزم هستند (کلینی، ص ۲۶۴) بر این مبنا در دوران غیبت فرزند رسول خدا (ص) نیز این مسئولیت برعهده مسئولین حکومت اسلامی بوده و توجه ویژه ایشان را می‌طلبد.

2. Family
3. Adoption

پیوند نکاحی یا زناشویی مرد و زن امکانپذیر نیست.^۱

خانوار:^۲ از چند نفر تشکیل می‌شود که با هم در یک اقامتگاه زندگی می‌کنند، با یکدیگر هم‌خرج هستند و معمولاً با هم غذا می‌خورند و در برخی موارد خانوار معمولی می‌تواند یک نفره باشد.^۳

سرپرست خانوار:^۴ عضوی از خانوار است که سایر اعضا او را به این عنوان می‌شناسند لازم به ذکر است، سرپرست خانوار عضوی از افراد خانوار است که معمولاً مسئولیت تأمین تمام یا بخش عمده‌ای از هزینه‌های خانوار یا تصمیم‌گیری در مورد نحوه هزینه کردن درآمدهای خانوار را برعهده دارد. سرپرست خانوار لزوماً مسن‌ترین عضو خانوار نیست و می‌تواند زن یا مرد باشد و معمولاً بیشتر از ده سال سن دارد، بدیهی است که در خانوار یک نفره، تنها عضو خانوار، سرپرست خانوار محسوب می‌شود.^۵

زن سرپرست خانوار:^۶ به فردی اطلاق می‌شود که مسئولیت تأمین معاش مادی یا معنوی خود و اعضای خانواده خود را به‌طور دائم یا موقت عهده‌دار است.^۷

زن خودسرپرست:^۸ به فردی اطلاق می‌شود که مسئولیت تأمین هزینه‌های زندگی و امور معنوی خود را به‌طور مستقل عهده‌دار است.^۹

انواع زنان سرپرست خانوار: در یک دسته‌بندی، زنان سرپرست خانوار به چند گروه عمده تقسیم می‌شوند:

گروه اول: خانوارهایی که در آن، مرد به‌طور دائمی حضور ندارد و زنان به دلیل فوت همسر یا طلاق بیوه شده‌اند یا دخترانی که ازدواج نکرده و تنها زندگی می‌کنند و سرپرستی خانوار را عهده‌دار می‌شوند.

گروه دوم: خانوارهایی که مرد به‌طور موقت و به دلیل مهاجرت، مفقودالایر بودن، متواری یا زندانی بودن، نکاح منقطع، سربازی و... غایب می‌باشد و زن مجبور به تهیه معاش زندگی خود یا فرزندان می‌باشد.

گروه سوم: خانواده‌هایی که مرد در آنها حضور دارد، اما به دلیل بیکاری، ازکارافتادگی و... نقشی در امرار معاش ندارد و زن عملاً مسئولیت زندگی خود و فرزندان را عهده‌دار می‌شوند.

۱. جمشید بهنام، ساختارهای خانواده و خویشاوندی در ایران، تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۰، ص ۱۲.

2. House Hold

۳. سالنامه آماری، ۱۳۸۵.

4. Headed Household

۵. سالنامه آماری، ۱۳۸۵.

6. Woman Head House Hold

۷. طرح جامع توانمندسازی زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار، هفته‌نامه برنامه، ش ۱۹۷، ۱۳۸۵، ص ۲۵.

8. Women Her Head

۹. طرح جامع توانمندسازی زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار، هفته‌نامه برنامه، ش ۱۹۷، ۱۳۸۵، ص ۲۵.

۲. مبانی نظری

۲-۱. نظریات اسلام

در دیدگاه اسلام، زن و شوهر در همه امور خانوادگی و روابط بین خویش، از حقوق همسانی برخوردارند، جز اینکه مرد در مدیریت و سرپرستی خانواده^۱ و سروسامان بخشیدن به امر همسر خویش، دارای تکلیفی افزون‌تر است. البته این سرپرستی نشانه تقرب بیشتر مرد نزد خداوند نیست، زیرا زن و مرد از ریشه واحدی آفریده شده‌اند و هریک می‌توانند با تقوا و ایمان به خداوند نزدیک شوند. قرآن کریم مدیریت خانواده را به‌عهده مردان گذاشته و زنان را در سایر مسئولیت‌های عظیم خانواده یعنی تربیت نسل و ایجاد آرامش و حرکت تکاملی مشمول نموده است. حال اگر زنانی به‌تنهایی نقش اقتصادی خانواده را به دوش کشیده و جای خالی پدر در خانواده را پر کنند، گرفتار تعدد نقش‌ها خواهند شد که مشکلات جدی برای این‌دسته از خانواده به‌وجود خواهد آمد.

یکی از نکات اساسی که در این زمینه در دیدگاه اسلام مورد توجه قرار گرفته، ازدواج مجدد زنان بیوه است که می‌تواند در کاهش پیامدهای منفی بیوگی نقش عمده‌ای ایفا کند و افزون بر آن درخصوص زنان بیوه به روایاتی برمی‌خوریم که مردان را به ازدواج با آنان تشویق کرده و از بی‌شوهر رها نمودن این‌دسته از زنان برحذر داشته‌اند.^۲ پس نقش ازدواج مجدد در کاهش مشکلات مالی ناشی از بیوگی و همچنین پرورش و کنترل فرزندان، انکارناپذیر خواهد بود و نیز ورود به یک رابطه زناشویی جدید می‌تواند التیام‌بخش بسیاری از زخم‌های روحی و تنهایی باشد.

نکته دیگری که در این زمینه باید به آن اشاره کرد، اهمیت و جایگاه روابط خویشاوندی در دیدگاه اسلام است به‌طور قطع، حضور مؤثر خویشاوندان در کنار این خانوارها و حمایت‌های مالی، عاطفی و مراقبتی آنان از آنها و احیاناً فرزندان، نقش بسیار مهمی در کاهش عوارض منفی ایفا می‌کند. نکته آخر اینکه از دیدگاه اسلام، فقر و تنگدستی - به‌خصوص هنگامی که موجب وابستگی به دیگران شود و خواری و ذلت را در پی داشته باشد - امری ناپسند و نکوهیده است و هرگونه تلاش در جهت جبران کاستی‌های جسمی، روانی و روحی افراد نیازمند به‌منظور شکوفاسازی استعدادها و بروز خلاقیت‌های آنان، امری پسندیده است. با عنایت به آنچه بیان شد، هر اقدام و برنامه‌ای که انسان‌ها را در جهت بی‌نیازی و عدم وابستگی به دیگران کمک کند، می‌تواند موجبات عزت و کرامت آنان را فراهم سازد. بنابراین، تقویت توانایی‌های جسمی، روحی و روانی افراد و افزایش مهارت‌های فردی و اجتماعی آنان، به‌منظور تقویت فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی و خوداتکایی آنان، در قالب برنامه‌های توانمندسازی، مناسب‌ترین اقدام برای کاهش وابستگی انسان‌های نیازمند به دیگران

۱. سوره نساء، آیه ۳۴، الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ.

۲. محمدبن الحسن الحرّ العاملی، وسائل الشیعه، طهران، المکتبه الاسلامیه، بی‌تا، ج ۱۵، صص ۳۲۱ و ۳۲۴.

است و این‌گونه برنامه‌ها در مقایسه با کمک‌های مستقیم به نیازمندان (که معمولاً موجب تشدید وابستگی آنان به دیگران یا جامعه می‌شود) اولویت بیشتری دارد.^۱

۲-۲. نظریات جامعه‌شناسی

وضعیت زندگی زنان سرپرست خانوار و کودکانشان مورد توجه و بررسی اندیشمندان حوزه جامعه‌شناسی قرار گرفته است، در واقع گسترش این شکل از خانواده در همه کشورهای جهان (صرفنظر از میزان توسعه‌یافتگی)، ضرورت این بررسی را ایجاد کرده است.

۱-۲-۲. نظریه زنانه شدن فقر

طرفداران نظریه زنانه شدن فقر یا آسیب‌پذیری زنان سرپرست خانوار معتقدند که خانواده‌های زن سرپرست نه تنها در همه کشورهای جهان گسترش یافته‌اند، بلکه روز به روز بر تعداد خانوارهای زن سرپرستی که در جمعیت کم‌درآمد قرار می‌گیرند، افزوده می‌شود. این مسئله حتی در کشورهایی که پیشرفته‌ترین قوانین را به نفع زنان داشته‌اند، دیده شده است. در این کشورها،^۲ به‌رغم کمک‌های دولتی به این زنان، فرآیند فقیر شدن زنان همچنان ادامه دارد.^۳

از جمله سایر مشخصات خانواده‌های زن سرپرست، عدم دسترسی این گروه از زنان به مشاغل با منزلت است. به عبارت دیگر زنان سرپرست خانوار یا اغلب بیکارند یا دارای مشاغل حاشیه‌ای، نیمه‌وقت، غیررسمی و کم‌درآمد هستند. این نوع مشاغل باعث عدم داشتن بیمه اجتماعی می‌شوند که ترس از آینده را برای این زنان در پی خواهند داشت.

مشکل دیگری که بر میزان آسیب‌پذیری این زنان می‌افزاید - حتی اگر در مشاغل با منزلت مشغول به کار باشند - مسئله تنظیم وقت برای انجام کار خانگی و کار بیرون از خانه است. این مشکل را صاحب‌نظران این دیدگاه اصطلاحاً فقر زمانی^۴ نامیده‌اند. یعنی زنانی که به‌طور تمام‌وقت و در شبکه رسمی بازار کار می‌کنند، برای انجام وظایف خانگی، رسیدگی به کودکان و انجام امور خود وقت کافی ندارند. هنگامی که فقر زمانی، با فقر مادی همراه شود، این گروه را آسیب‌پذیرتر می‌کند.

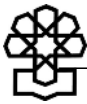
۲-۲-۲. نظریه ساختی - کارکردی

بر اساس این نظریه، خانواده‌های زن سرپرست، با شکل طبیعی و سنتی خانواده‌های دو والدی در

۱. بررسی وضعیت طرح‌های خوداشتغالی مددجویان کمیته امداد امام خمینی (ره) طی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۶ مرکز پژوهش مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات اجتماعی، ۱۳۸۸.

۲. کشورهایی که مدعی حفظ حقوق زنان هستند و سعی در ایجاد برابری فرصت‌ها و رفع هرگونه تبعیض بین زن و مرد را دارند اما در عمل می‌بینیم که طبق آمار رسمی در سال ۲۰۰۷ در انگلستان یک‌چهارم کودکان در خانواده‌های تک‌والدی توسط مادر سرپرستی (زیرا در این کشور حق حضانت فرزند با مادر است) می‌شوند و رقم کودکان در خانواده‌های تک‌والدی درحال حاضر ۷ میلیون نفر است، درحالی که این رقم در سال ۱۹۷۱، ۳ میلیون نفر بوده است. مارس ۲۰۰۱ به نقل از رستمی، ۱۳۸۸، ص ۱۶۲.

۳. به نقل از: آمنه بختیاری، حکومت و زنان سرپرست خانوار، کتاب زنان، ش ۳۴، زمستان ۱۳۸۵، ص ۱۳.

تضادند و در واقع پیدایش این گروه از خانواده‌ها، نوعی انحراف محسوب می‌شود. در این خانواده‌ها به علت غیبت پدر و عدم زندگانی زوجی، «شانس‌های زندگی» کودکان تا حد زیادی کاهش می‌یابد و عدم اقتدار پدر برای ساماندهی به زندگی خانوادگی، خانواده را با بحران مواجه می‌کند، بحرانی که با ورود زنان به بازار کار به جای انجام وظیفه سنتی (خانه‌داری) شروع شده و به تربیت نامناسب کودکان، افت تحصیلی و بزهکاری آنان ختم می‌شود.^۱

براساس این نظریه طبقه زیرین از افراد منزوی تشکیل شده که در محلات غیرسازمان‌یافته ساکنند. در این محلات حضور خانواده‌های زن سرپرست شایع است. در عمل نیز می‌بینیم که این زنان به خاطر برخی نگرش‌ها که وجود دارد دارای محدودیت رفت و آمد با اطرافیان خود هستند و در ضمن اگر زن مطلقه باشد آفت‌های طلاق گاهی اوقات دامن آینده فرزندان او را نیز دربرمی‌گیرد و این قشر از جامعه را به سمت انزوای اجتماعی بیشتر سوق می‌دهد.

۳-۲-۲. نظریه طبقاتی و ناتوانی دولت‌ها

در این نظریه عنوان می‌شود که فقر و آسیب‌پذیری، مقوله‌ای طبقاتی است بر مبنای این نظریه تمام زنان یا تمام زنان سرپرست خانوار در معرض فقر و آسیب‌پذیری نیستند، بلکه آن گروهی که از نظر طبقاتی در رده‌های پایین اجتماع قرار می‌گیرند، بیشتر در معرض آسیب هستند. در نتیجه این قشر از زنان گروهی یک‌دست و همگن نیستند اما دو چیز در بین تمام این زنان به خصوص مادران مشترک است:

- ترس از تنهایی خود در آینده،

- آینده فرزندان‌شان.

مهمترین شاخص‌های تعیین طبقه عبارت است از: درآمد، تحصیل و شغل. یعنی همه زنان سرپرست خانوار آسیب‌پذیر و فقیر نیستند، بلکه آن گروهی که درآمد کمتر، تحصیل کمتر و شغل کم منزلت‌تر دارند و در طبقه پایین اجتماعی قرار می‌گیرند آسیب‌پذیرترند.

درواقع آسیب‌پذیری زنان سرپرست خانوار و همه فقرای دیگر به دلیل فرآیند سیاسی - اجتماعی و اقتصادی مشترکی است که همگی آن را از دسترسی به شرایط مناسب حیات محروم می‌کند.

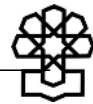
به هر حال طرفداران نظریه طبقاتی اولاً آسیب‌پذیری و فقر زنان سرپرست خانوار را پدیده‌ای عمومی می‌دانند، ثانیاً علت اصلی آن را به نظام اقتصادی نابرابر یعنی سرمایه‌داری نسبت می‌دهند.^۲

۴-۲-۲. نظریه کنش

به اعتقاد نظریه‌پردازان کنشی، اگرچه خانواده‌های زن سرپرست مشکلات متعددی دارند ولی این

۱. به نقل از: آمنه بختیاری، حکومت و زنان سرپرست خانوار، کتاب زنان، ش ۳۴، زمستان ۱۳۸۵، ص ۸۴.

۲. زهرا محمدی، زنان سرپرست خانوار، تهران، شورای فرهنگی اجتماعی زنان، ۱۳۸۵، ص ۳۰.

مسئله به معنای آن نیست که ایشان مطلقاً از این شرایط تأثیر می‌گیرند و نمی‌توانند بر مشکلات خود فائق آیند. به عبارت دیگر نمی‌توان این گروه از زنان را کاملاً «قربانی» و منفعل در برابر شرایط دانست، بلکه باید با بررسی تجربه‌های شخصی این زنان راه‌های مبارزه با شرایط حاکم بر زندگی آنان را از نزدیک شناخت. به عبارتی اطلاق لفظ «آسیب‌پذیر» به این گروه حداقل به‌طور مطلق و فراگیر درست نیست، زیرا به این ترتیب واکنش فردی یا جمعی آنان نسبت به تغییر و بهبود شرایطشان نادیده گرفته می‌شود. بنابراین تجربه این قشر از زنان و فرزندان آنها می‌تواند به‌عنوان یک دستاورد در سازمان‌هایی که متولی امر این زنان و فرزندان آنها هستند مورد استفاده قرار گیرد.

۵-۲-۲. توانمندسازی زنان

توانمندسازی معادل کلمه Empowerment به‌کار می‌رود، البته ترجمه تحت‌اللفظی ما را به کلمه قدرتمندسازی می‌رساند و در کنار آن ترجمه‌های دیگری نظیر قادرسازی و تواناسازی نیز از این کلمه به‌عمل آمده، لکن طی سالیان گذشته واژه توانمندسازی توانسته در بین پژوهشگران و سیاستگذاران رایج شود.^۱ که می‌توان به توانمندسازی زنان اشاره کرد.

از توانمندسازی زنان تعاریف متعددی ارائه شده است. در ادبیات مربوطه، برای تعریف این مفهوم به گستره‌ای وسیع از مفاهیمی نظیر حق انتخاب، کنترل داشتن و دسترسی به منابع، احساس استقلال و اعتماد به نفس بیشتر و... اشاره شده است. برای نمونه آگومه توانمندسازی را به‌معنای دستیابی بیشتر زنان به منابع و کنترل بر زندگی خود می‌داند که موجب احساس استقلال و اعتماد به نفس بیشتری در آنها می‌شود. این فرآیند موجب افزایش عزت نفس زنان می‌گردد به این معنا که موجب بهبود تصویری می‌شود که زنان از خودشان می‌بینند.^۲

از بررسی تعاریف مشخص می‌شود، توانمندی حاوی سه عنصر یا مفهوم مشترک در غالب تعاریف و مفاهیم است. نخستین عنصر منابع است که شامل متغیرهایی مانند آموزش و اشتغال می‌باشد و از عوامل تسریع‌کننده توانمندسازی به‌شمار می‌آید. دومین عنصر عاملیت می‌باشد، عاملیت زنان به این موضوع اشاره دارد که زنان را نباید فقط به‌عنوان دریافت‌کنندگان خدمات در نظر گرفت، بلکه خود زنان باید به‌عنوان بازیگران اصلی در فرآیند در نظر گرفته شوند. سومین عنصر دستاوردها یا نتایج و پیامدهاست که در اثر فرآیند توانمندسازی ایجاد می‌شود.^۳

با توجه به تعاریف و اجزای توانمندسازی زنان، اصولاً توانمندسازی یک فرآیند محسوب

۱. سیدمحمد موسوی خطاط، مقایسه توانمندی روانی مدیران کل ستادی بهزیستی کشور با مدیران بهزیستی شهرستان استان تهران، کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۷.

۲. علی شکوری و ... مؤلفه‌های توانمندسازی زنان و تبیین عوامل مؤثر بر آنها، پژوهش زنان، دوره ۵، ش ۱، بهار و تابستان ۱۳۸۶، ص ۴.

۳. همان.

می‌شود که طولانی‌مدت، زمان‌بر و ممتد است و در کوتاه‌مدت و با تزریق مقداری منابع مالی و یا امکانات به‌دست نمی‌آید. در این فرآیند، زنان از یک موقعیت ناتوان‌تر به یک موقعیت توانمندتر حرکت می‌کنند. باید دقت کرد که فرآیند توانمندی یک طیف است که یک سوی آن ناتوانی بوده و سوی دیگر توانمندی می‌باشد و همه در دامنه این طیف قرار دارند و نکاتی که در این تعاریف به چشم می‌خورد:

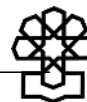
۱. توانمندسازی خود زنان است، درحالی که زنان سرپرست خانوار به‌علت تعدد نقش‌هایی که دارند همیشه دغدغه خانواده خود را نیز داشته‌اند.
۲. تعاریف، متغیرهای آموزش و اشتغال را عوامل تسریع‌کننده توانمندسازی به‌شمار می‌آورند بدین ترتیب زنان سرپرست خانوار که تا دیروز مادران خانه‌دار و مربیان اصلی فرزندان در منزل بودند، به مشارکت اجتماعی تشویق شده و چنین وضعیتی زنان را به واگذاری امر مراقبت و نگهداری فرزندان‌شان به مهد کودک و مراکز مرتبط وادار می‌کند، اما خودسازی عاطفی و معنوی زن را در نظر نمی‌گیرند و فقط ناظر به اقتصاد هستند.

آمار زنان سرپرست خانوار در کشور

۱. جمعیت زنان سرپرست خانوار

طی سال‌های ۱۳۵۵-۱۳۸۵ جمعیت ایران از ۳۳/۷ میلیون نفر به ۷۰/۵ میلیون نفر رسیده (۵۰/۹ درصد مرد و ۴۹/۱ درصد زن) یعنی در عرض ۳۰ سال به بیش از دو برابر افزایش یافته است. در همین سال‌ها تعداد خانوارهای ساکن در کشور از ۶/۷ میلیون به ۱۷/۳ میلیون خانوار رسیده یعنی حدود سه برابر شده است. تفاوت بین افزایش تعداد خانوار و تعداد جمعیت ناشی از کاهش بُعد خانوار می‌باشد که از ۵ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۴/۱ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است از این تعداد ۳۵۸۶۶۳۶۲ نفر مرد و ۳۴۶۲۹۴۲۰ نفر زن.

یکی از نتایج اصلی افزایش تعداد خانوارها در کشور، افزایش تعداد سرپرستان خانوارها است. در سال‌های مورد مطالعه ۹۲/۷ درصد در سال ۱۳۵۵ و ۹۰/۵ درصد در سال ۱۳۸۵ از سرپرستان خانوارها مرد و بقیه زن بودند. درصد زنان سرپرست خانوار در این سال‌ها از ۸/۳ درصد به ۹/۵ درصد افزایش یافته است.

جدول ۱. تعداد جمعیت، خانوار، متوسط بعد خانوار و برخی از ویژگی‌های سرپرست خانوارها در سال ۱۳۵۵-۱۳۸۵

انواع جمعیت	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
کل جمعیت	۳۳۷۰۸۷۴۴	۴۹۴۴۵۰۱۰	۶۰۰۵۵۴۸۸	۷۰۴۹۵۷۸۲
کل خانوار	۷۰۹۰۶۸	۹۶۷۲۴۷۷	۱۲۳۸۷۹۴۳	۱۷۳۵۲۶۸۶
متوسط بعد خانوار	۵/۰	۵/۱	۴/۸	۴/۱
سرپرست خانوار مرد	۶۳۱۸۵۳۲	۸۹۸۶۹۷۶	۱۱۳۵۰۶۲۲	۱۵۷۱۱۶۴۲
درصد	۹۲/۷	۹۲/۹	۹۱/۶	۹۰/۵

مأخذ: مرکز آمار ایران.

با توجه به جدول بالا در سال ۱۳۸۵ مردان و زنان سرپرست خانوار به ترتیب به ۹۰/۵ و ۹/۵ درصد (۱۶۴۱۰۴۴ نفر) رسیده است در اینجا ملاحظه می‌شود که درصد زنان سرپرست خانوار با افزایش روبروست و عملاً این روند از سال ۱۳۶۵ به بعد آغاز شده و بیانگر رشد روزافزون تعداد زنان سرپرست خانوار می‌باشد. توسعه شهرنشینی، افزایش امید به زندگی به خصوص امید به زندگی زنان، افزایش میزان اشتغال زنان، افزایش سن ازدواج، افزایش مهاجرت، افزایش میزان طلاق و سایر مشکلات اجتماعی مانند: اعتیاد، بروز انواع جرائم و محبوس بودن تعدادی از مردان سرپرست خانوار از جمله مهمترین دلایل افزایش تعداد و درصد زنان سرپرست خانوار است.^۱

۲. وضعیت سنی زنان سرپرست خانوار

سن سرپرست خانوار، از عوامل مهم در تبیین سطح رفاه خانوار است. بررسی سن زنان سرپرست خانوار در جدول ۲ نشان می‌دهد، با افزایش سن، تعداد زنان سرپرست خانوار نیز افزایش می‌یابد. همچنین با گذشت زمان این میزان بیشتر نیز شده است. در سال ۱۳۵۵، ۳۱/۹ درصد از خانوارهای زن سرپرست مربوط به زنان بالای ۶۰ سال بوده است و این روند طی سال‌ها ادامه داشته است به طوری که در سال ۱۳۸۵ نزدیک به نیمی از آنها در سنین بالای ۶۰ سال قرار دارند. نکته مهم و اساسی در مطالعه این ارقام افزایش چشمگیر درصد زنان سرپرست خانوار و در سنین سالخوردگی می‌باشد. مهمترین دلیل این امر افزایش امید به زندگی زنان نسبت به مردان است.

۱. شهلا کاظمی پور، تحلیلی بر فرصت‌ها و اشتغال زنان سرپرست خانوار، مجموعه مقالات دومین همایش توانمندسازی و توان‌افزایی زنان سرپرست خانوار، اداره کل امور بانوان شهرداری تهران، ۱۳۸۸، ص ۴۱۵.

جدول ۲. خانوارهای زن سرپرست برحسب گروه سنی به تفکیک سال‌های سرشماری

گروه سنی	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
کمتر از ۲۰ سال	۲/۶	۱/۶	۱/۱	۰/۴
۲۰-۲۹ سال	۹/۴	۶/۵	۶/۷	۴/۹
۳۰-۳۹ سال	۱۱/۹	۱۱/۶	۱۳/۳	۱۰/۹
۴۰-۴۹ سال	۲۰/۳	۱۶/۸	۱۷/۵	۱۷/۸
۵۰-۵۹ سال	۲۳/۵	۲۴/۷	۱۸/۱	۲۰/۹
۶۰ سال و بیشتر	۳۱/۹	۴۰/۸	۴۳/۴	۴۵/۲
کل	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
میانگین سنی	۵۰/۶	۵۲/۱	۵۳/۹	۵۷/۰

مأخذ: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۵۵-۱۳۸۵.

۳. وضعیت خانوارهای زن سرپرست برحسب تعداد افراد تحت تکفل

همان‌طور که جدول ۳ نشان می‌دهد در سرشماری سال ۱۳۸۵ بیشتر از یک‌سوم خانوارهای زن سرپرست ۲ یا ۳ نفره‌اند که این گروه از زنان سرپرست، یا مطلقه‌اند یا در سن میانسالی همسر خود را از دست داده و با یک یا دو فرزند خود زندگی می‌کنند، اما در سرشماری‌های قبل خانوارهای سرپرست زن عمدتاً یک‌نفره بوده‌اند که البته با توجه به جدول قبلی بیشتر در سنین بالا هستند.

جدول ۳. توزیع نسبی خانوارهای زن سرپرست برحسب بعد خانوار به

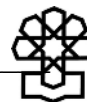
تفکیک سال‌های سرشماری

بعد خانوار	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
۱ نفره	۳۶	۳۹	۳۴	۳۶/۰۵
۲ تا ۳ نفره	۳۴	۳۲	۳۳	۳۸/۵۳
۴ تا ۵ نفره	۲۰	۱۸/۵	۲۱	۱۸/۴۲
۶ نفر و بیشتر	۱۰	۱۰/۵	۱۲	۷
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

مأخذ: مرکز آمار ایران.

۴. وضعیت تأهل زنان سرپرست خانوار

در این خصوص، تنها داده‌های آماری در مورد وضع زناشویی جمعیت ده‌ساله و بیشتر در دسترس بود. همان‌طور که جدول ۴ نشان می‌دهد جمعیت زنان ده‌ساله و بیشتر در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۷۵ نزدیک به ۷ میلیون نفر افزایش داشته است. که از این تعداد زنان (جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر) ۵۶/۶۸ درصد را زنان دارای همسر تشکیل می‌دهند و ۴۳/۳۳ درصد را زنان دیگر تشکیل می‌دهند که این زنان بی‌همسر بر اثر فوت یا مطلقه یا هرگز ازدواج نکرده می‌باشند.

جدول ۴. جمعیت ده‌ساله و بیشتر زنان برحسب وضع زناشویی و محل سکونت

شرح	جمع کل	جمع زنان	دارای همسر	بی‌همسر بر اثر فوت همسر	بی‌همسر بر اثر طلاق	هرگز ازدواج نکرده	اظهار نشده
آبان‌ماه ۱۳۷۵	۴۵۴۰۱۰۸۳	۲۲۳۷۹۳۳۶	۱۱۹۱۱۱۹۱	۱۳۴۴۶۲۲	۱۱۰۸۵۰	۸۸۴۸۶۴۸	۱۶۴۲۵
درصد	-----	۴۹/۲۹	۵۳/۲	۶	۰/۴۹	۳۹/۵۳	۰/۷۳
آبان‌ماه ۱۳۸۵	۵۹۵۲۲۷۴۷	۲۹۲۷۸۴۷۷	۱۶۵۹۶۹۶۲	۱۸۹۱۱۷۱	۲۵۲۲۸۸	۱۰۳۶۹۸۹۳	۱۶۸۱۶۳
درصد	-----	*۴۹/۱۸	۵۶/۶۸	۶/۴۵	۰/۸۶	۳۵/۴۱	۰/۵۷
درصد ساکن در نقاط شهری	-----	**۶۸/۹۶	۵۷/۴۹	۶/۳۴	۰/۹۸	***۳۴/۶۷	۰/۵
درصد ساکن در نقاط روستایی	-----	**۳۰/۸۹	۵۴/۹۱	۶/۷۳	۰/۰۵	۳۷/۰۵	۰/۷۲

مأخذ: سالنامه آماری، ۱۳۸۵.

* این درصد نسبت به جمع کل می‌باشد.

** این درصد نسبت به جمع زنان می‌باشد.

*** با بررسی انجام شده مشخص شد که در نقاط شهری ۳۰/۸۸ درصد و نقاط روستایی ۲۶/۷۵ درصد از زنان هرگز ازدواج نکرده بین سنین ۲۰-۲۹ ساله می‌باشند.

۵. وضعیت سواد و تحصیلات زنان سرپرست خانوار^۱

وضعیت سواد و تحصیلات سرپرست خانوارها به تفکیک جنس فقط در نتایج سرشماری ۱۳۷۵ به صورت جدول جداگانه ارائه شده است. براساس محاسبات انجام شده که نتایج آن، در جدول ذیل منعکس است، در نقاط شهری و روستایی کشور به ترتیب ۵۶/۴ و ۸۳/۲ درصد از زنان سرپرست خانوار بیسواد بوده و در مورد باسوادان نیز درصد بسیار زیادی از زنان سرپرست خانوار باسواد، دارای تحصیلات قدیمی و یا ابتدایی هستند.

۱. آنچه در سرشماری سال ۱۳۸۵ آمده است جمعیت و تعداد باسوادان برحسب جنس و سن است که براساس این سرشماری ۸۰/۳۳ درصد از زنان در سن ۶ سال تا بیشتر باسواد هستند در جداول خانوارهای معمولی برحسب جنس سرپرست خانوار و تعداد افراد، تعداد افراد باسواد و بیسواد، تعداد زنان سرپرست خانوار ۱۶۴۱۰۴۴ نفر ذکر شده که ۴۵۷۸۴۰ نفر (۲۷/۸۹ درصد) از این زنان سواد ندارند.

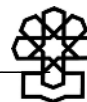
جدول ۵. توزیع درصد زنان سرپرست خانوار معمولی ساکن کشور برحسب سواد و تحصیلات به تفکیک نقاط شهری و روستایی در سال ۱۳۷۵

سطح سواد	نقاط شهری	نقاط روستایی
بیسواد	۵۶/۴	۸۳/۲
سواد قدیمی	۶/۹	۶/۳
سواد ابتدایی	۱۴/۸	۵/۹
راهنمایی	۴/۶	۱/۷
متوسطه و پیش‌دانشگاهی	۹/۷	۱/۴
عالی	۴/۶	۰/۸
سایر و نامشخص	۹/۸	۰/۸
جمع	۱۰۰	۱۰۰

مأخذ: مرکز آمار ایران.

۶. وضعیت فعالیت زنان سرپرست خانوار

با توجه به جدول ۶ فقط ۱۶/۳ درصد از زنان سرپرست خانوار در سال ۱۳۷۵ و ۱۴/۷ درصد در سال ۱۳۸۵ از نظر اقتصادی فعال بوده و عمدتاً به کاری اشتغال داشته‌اند که با توجه به سهم بالای افراد بیسواد و کم‌سواد در بین آنها اکثر شاغلین نیز در مشاغل رده‌های پایین به کار اشتغال دارند. ۸۳/۴ درصد از آنها در سال ۱۳۷۵، ۸۴/۹ درصد در سال ۱۳۸۵ از نظر اقتصادی غیرفعال بوده‌اند. از بین این گروه فقط ۲۰/۳ درصد در سال ۱۳۷۵ دارای درآمد بدون کار بوده که در سال ۱۳۸۵ با افزایش قابل توجهی همراه بود و به ۴۸/۳ درصد رسیده است. براساس آمار سازمان تأمین اجتماعی در سال ۱۳۸۸، تعداد زنان مستمری‌بگیر اعم از زنان بازنمانده، بازنشسته و ازکارافتاده، ۳۶۶۳۷۸ نفر اعلام شده است (وزارت رفاه و تأمین اجتماعی معاونت سیاستگذاری و برنامه‌ریزی امور حمایتی و امدادی). نکته قابل توجه درخصوص افراد تحت پوشش سازمان این است که لزوماً این تعداد بیانگر زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار نبوده و ممکن است تعدادی از زنان تحت پوشش این سازمان اصولاً سرپرست خانوار نباشند. ازسوی دیگر ممکن است تعداد زنان تحت پوشش این سازمان‌ها، از حمایت‌های نهادهای دیگر نیز بهره‌مند بوده باشند و برخی دیگر نیز تحت پوشش هیچ‌یک از نهادهای حمایتی قرار نگرفته باشند.

جدول ۶. توزیع درصد زنان سرپرست خانوار معمولی ساکن کشور
برحسب وضع فعالیت به تفکیک در سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵

وضع فعالیت	۱۳۷۵	۱۳۸۵
شاغل	۱۵/۸	۱۴/۱
بیکار (در جستجوی کار)	۰/۵	۰/۶
جمع فعال	۱۶/۳	۱۴/۷
محصل	۱/۶	۱/۱
خانه‌دار	۵۷/۶	۳۱/۰
دارای درآمد بدون کار	۲۰/۳	۴۸/۳
سایر	۳/۹	۴/۶
جمع غیرفعال	۸۳/۴	۸۴/۹
اظهار نشده	۰/۳	۰/۴
جمع	۱۰۰	۱۰۰

مأخذ: شهلا کاظمی‌پور، تحلیلی بر فرصت‌های اشتغال زنان سرپرست، مجموعه مقالات دومین همایش توانمندسازی و توان‌افزایی زنان سرپرست خانوار، اداره کل امور بانوان شهرداری تهران، ۱۳۸۸، ص ۴۱۹.

با توجه به آمارهای ارائه شده می‌توان دریافت که زنان سرپرست خانوار گروهی کاملاً نامتجانس هستند که ظرفیت چانه‌زنی و موقعیت آنها در شرایط گوناگون اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بسیار متفاوت است. زمینه این نامتجانس بودن می‌تواند دلایل سرپرستی خانوار باشد. سرپرستی اختیاری یا اجباری، بر اثر ازدواج یا بدون ازدواج، بر اثر طلاق، فوت یا مفقود شدن همسر که خود می‌تواند از معیارهای اساسی دسته‌بندی زنان سرپرست خانوار تعریف شود. ترکیب اعضای خانوار از نظر سن، جنس، نسبت با سرپرست، دسترسی به منابع و حمایت‌های خارج از خانوار (اقوام، دولت و...) نیز از دلایل دیگر این ناهمگنی و یکدست نبودن خانوارهای با سرپرست زن است، اما آنچه در این میان حائز اهمیت است نداشتن آمار و اطلاعات صحیح درباره این خانوارها و نبود بانک اطلاعات جامع از وضعیت زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار است. به‌عنوان نمونه در سرشماری سال ۱۳۸۵ آماری از وضعیت سواد و تحصیلات سرپرست خانوارها وجود ندارد ضمناً باید توجه داشت که درصدی از خانوارها هم هستند که توسط زنان اداره می‌شوند، اما به دلایل فرهنگی و عرفی در سرشماری‌های آماری به‌عنوان سرپرست خانوار خود را معرفی نمی‌کنند. به‌عنوان مثال در خانواده‌هایی که مردان سرپرست خانوار بیکار، زندانی، متواری و معتاد هستند سرپرست خانواده‌ها همچنان مرد اعلام می‌شود درحالی که سرپرست و تأمین‌کننده مخارج خانواده زن است. بنابراین به‌نظر می‌رسد که تعداد زنان سرپرست خانوار عملاً بسیار بیشتر از تعداد خانوارهای مندرج در جدول ۱ باشد.

سیاست‌های فقرزدایی و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار

حمایت از زنان سرپرست خانوار و تأمین نیازهای اساسی و تبدیل آنها به خانواده‌های با سرپرست مرد از جمله مهمترین وظایف جامعه اسلامی است و این امر در نظام جمهوری اسلامی ایران مبنای دینی و اعتقادی نیز دارد به همین دلیل جزء اهداف عالی نظام جمهوری اسلامی محسوب می‌شود. بنابراین با پیروزی انقلاب اسلامی، لزوم حمایت از این قشر خاص و خودکفا کردن آنان و خانواده‌های آنان در صدر برنامه‌های نظام قرار گرفت.

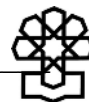
۱. قانون اساسی

در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آمده است: «برنامه اقتصاد اسلامی، فراهم کردن زمینه مناسب برای بروز خلاقیت‌های متفاوت انسانی است و بدین جهت، تأمین امکانات مساوی و متناسب و ایجاد کار برای همه افراد و رفع نیازهای ضروری جهت استمرار حرکت تکاملی او برعهده حکومت اسلامی است» و در جای دیگر مقدمه آمده است: «زنان به دلیل ستم بیشتری که تاکنون متحمل شده‌اند استیفای حقوق آنان بیشتر مد نظر خواهد بود».

در بند «۹» اصل سوم قانون اساسی بر «رفع تبعیض ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در تمام زمینه‌های مادی و معنوی» و همچنین بند «۱۲» «پی‌ریزی اقتصاد صحیح و عادلانه بر طبق ضوابط اسلامی جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محدودیت در زمینه‌های تغذیه، مسکن، کار و بهداشت و تعمیم بیمه» تأکید شده است.

اصل دهم قانون اساسی مقرر داشته است «از آنجا که خانواده واحد بنیادین جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی و بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد» و اصل بیستم نیز «همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلامی برخوردارند» و نیز اصل بیست‌ویکم قانون اساسی «دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین نماید و امور زیر را انجام دهد: «۴. ایجاد بیمه خاص بیوگان و زنان سالخورده و بی‌سرپرست» و اصل بیست‌ونهم قانون اساسی «برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، ازکارافتادگی، بی‌سرپرستی».

اصل چهل‌وسوم قانون اساسی نیز «برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، با حفظ آزادی او» چندین ضابطه مشخص کرده است.

پس ضوابطی چون تأمین نیازهای اساسی، تحکیم روابط خانوادگی، برخورداری از تأمین اجتماعی و تأمین شرایط کار برای همه در اصولی از قانون اساسی به چشم می‌خورد که این رویکرد موجب طراحی قوانین در راستای تأمین جامعه هدف (زنان سرپرست خانوار) گردیده که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

۲. قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی

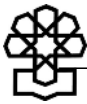
گذشته از قانون اساسی قوانین و مقررات دیگری بنا به اهمیت زنان سرپرست خانوار به این موضوع توجه کرده‌اند. عمده قوانین و مقررات این حوزه عبارتند از:

- قانون تأمین زنان و کودکان بی‌سرپرست (ماده واحده) مصوب ۱۳۶۲/۸/۱.
 - قانون تأمین زنان و کودکان بی‌سرپرست مصوب ۱۳۷۱/۸/۲۴.
 - قانون نظام هماهنگ پرداخت کارکنان دولت ماده (۹) مصوب ۱۳۷۵/۷/۱۵.
 - قانون تشویق احداث و عرضه واحدهای مسکونی استیجاری ماده (۵) مصوب ۱۳۷۷/۳/۲۴.
 - قانون اصلاح ماده (۹) قانون نظام هماهنگ پرداخت کارکنان دولت مصوب ۱۳۸۰/۱/۲۹.
 - قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی بند «د»، «ط»، «ی» ماده (۱) و بند «ب» ماده (۲)، بند «د» ماده (۳)، بند «د»، «ز» و «ح» ماده (۴)، مصوب ۱۳۸۳/۲/۲۱.
 - قانون مدیریت خدمات کشوری بند «۴» ماده (۶۸) مصوب ۱۳۸۶/۷/۱۸.
- به اضافه قانون تشکیل سازمان بهزیستی و اصلاحات بعدی آن، قانون اساسنامه بنیاد شهید و امور ایثارگران و اصلاحات بعدی آن، اساسنامه کمیته امداد امام خمینی (ره) و اساسنامه صندوق بیمه اجتماعی روستاییان و عشایر.^۱

در قوانین مصوب مجلس درخصوص زنان سرپرست خانوار چند نکته قابل ذکر است:

- قوانین این زنان را به دو دسته عمده تقسیم می‌کند که عبارت است از:
 - زنان دارای درآمد: شامل زنان شاغل، بازنشسته و زنان وظیفه‌بگیر می‌شود و درواقع قوانین مرتبط به نوعی این زنان را به‌عنوان سرپرست خانوار می‌شناسد پس به‌دلیل تمکن مالی مشمول قوانین حمایتی قرار نمی‌گیرند.
 - زنان بدون درآمد: شامل تمام زنانی می‌شود که به‌دلیل عدم تمکن مالی مشمول قوانین حمایتی قرار می‌گیرند و به‌عنوان زنان بی‌سرپرست در قوانین یاد می‌شوند.

۱. طرح توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در دوره ششم مجلس تحت بررسی در کمیسیون اجتماعی برای شور اول بود که دوره ششم مجلس به پایان رسید سپس این طرح در جلسه ۶ تاریخ ۱۳۸۳/۳/۲۶ در مجلس هفتم اعلام وصول شد و سپس در جلسه ۸۱ در تاریخ ۱۳۸۳/۱۲/۹ از سوی نمایندگان مجلس مسترد شد.

- قوانین مصوب بیشتر سعی در ایجاد راهبرد حمایتی از این زنان (دارای درآمد یا بدون درآمد) را دارند ولی ماده‌ای برای پر کردن خلأ عاطفی آنها وجود ندارد درحالی که یکی از دغدغه‌های تمام این زنان تنهایی آنها در آینده است. هرچند که در انتهای بند «۲» ماده (۴) قانون تأمین زنان و کودکان بی‌سرپرست در به‌وجود آوردن زمینه ازدواج و تشکیل خانواده اشاره شده است.

- عدم وجود قانون در مورد زنان و کودکانی که دارای تمکن مالی هستند.

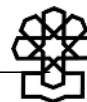
۳. قانون برنامه پنج‌ساله چهارم (۱۳۸۴-۱۳۸۸)

دو راهبرد حمایتی و خدماتی از زنان سرپرست خانوار در جهت تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد اشتغال با کارآفرینی در برنامه‌های دوم و سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی در حمایت از بی‌سرپرستی و زنان سرپرست خانوار به روشنی انعکاس یافته است.^۱

این دو راهبرد در برنامه چهارم گسترده‌تر از دو برنامه قبلی نیز ضرورت یافت که این موارد در قالب برنامه‌های زیر آمده است:

- گسترش و تعمیق نظام جامع تأمین اجتماعی بند «الف» ماده (۹۵).
- طراحی برنامه‌های ویژه اشتغال، توانمندسازی، آموزش مهارت‌های شغلی و مهارت‌های زندگی، به‌ویژه برای جمعیت‌های سه دهک پایین درآمدی کشور بند «د» ماده (۹۵).
- تأمین بیمه خاص (در قالب فعالیت‌های حمایتی) برای حمایت از زنان سرپرست خانوار و افراد بی‌سرپرست با اولویت کودکان بی‌سرپرست بند «ج» ماده (۹۶).
- هدفمند نمودن فعالیت‌های حمایتی جهت توانمندسازی افراد تحت پوشش مؤسسات و نهادهای حمایتی در راستای ورود به پوشش بیمه‌ای بند «د» ماده (۹۶).
- تهیه و تدوین طرح جامع توانمندسازی زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار ... بند «ی» ماده (۹۷).
- افزایش مستمری ماهیانه خانواده‌های نیازمند و بی‌سرپرست و زنان سرپرست خانواده بند «ل» ماده (۹۷).
- تدوین و تصویب طرح جامع توانمندسازی و حمایت از حقوق زنان، در ابعاد حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و اجرای آن در مراجع ذیربط بند «ه» ماده (۹۸).
- گسترش حمایت‌های اجتماعی (تأمین اجتماعی، بیمه بیکاری و...) و توانمندسازی زنان از طریق دستیابی به فرصت‌های شغلی مناسب بند «ج» ماده (۱۰۱).

۱. از خط‌مشی‌های اساسی برنامه دوم توسعه تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی از چهار طریق بیان شده است که یکی از طرق عبارت است از: تصمیم گسترش و بهبود نظام تأمین اجتماعی به‌وسیله تأمین منابع از محل بودجه عمومی به‌منظور پرداخت مستمر به اقشار نیازمند، زنان و کودکان بی‌سرپرست و معلولین (قانون برنامه دوم توسعه، ۱۳۷۵، ص ۵۶) و تبصره «۱۲» قانون برنامه دوم توسعه و در قانون برنامه پنج‌ساله سوم نیز مواد (۳۶، ۳۸، ۴۳، ۵۶ و ۱۵۸) را می‌توان نام برد.

- توانمندسازی جوانان، زنان، فارغ‌التحصیلان و سایر افراد جویای کار، ... بند «الف» ماده (۱۰۲).
با توجه به مفاد قانونی یاد شده می‌توان گفت که در ارتباط با موضوع زنان سرپرست خانوار در برنامه چهارم توسعه کشور دو محور اصلی به شرح ذیل مشخص شده است:
الف) محور حمایتی: به استناد مفاد بندهای «۹۵، ۹۶ و ۱۰۱» دولت مکلف شده تا با پرداخت یارانه کارمزد مسکن، تأمین بیمه خاص و تساوی مزدها و برابری فرصت‌ها از زنان حمایت کند.
ب) محور مطالعاتی: به استناد مفاد بندهای «۹۵، ۹۷، ۹۸ و ۱۰۲» دولت مکلف شده تا لوائح مربوط به تحکیم نهاد خانواده را ارائه نموده و برنامه جامع توسعه مشارکت زنان و طرح جامع توانمندسازی زنان و زنان سرپرست خانوار را تصویب نماید.
بررسی وضعیت عملکرد موادی از برنامه چهارم درخصوص زنان سرپرست خانوار نشان می‌دهد که مواد مرتبط غیرقابل ارزیابی است.^۱

۴. قانون برنامه پنج‌ساله پنجم

- تأمین ۱۰۰ درصد حق بیمه اقشار نیازمند از بودجه عمومی دولت بند «د» ماده (۳۸).
- به‌منظور توانمندسازی زنان سرپرست خانوار:
الف) طراحی نظام سطح‌بندی خدمات حمایتی و توانمندسازی متناسب با شرایط بومی، منطقه‌ای و گروه‌های هدف،
ب) اجرای برنامه‌های توانمندسازی که حداقل سالیانه ۱۰ درصد خانوارهای تحت پوشش دستگاه‌های حمایتی خارج شوند،
ج) تأمین حق سرانه بیمه اجتماعی زنان سرپرست خانوار،
د) معافیت از پرداخت هزینه‌های صدور پروانه ساختمانی، عوارض شهرداری و... ماده (۳۹)
توسعه و ساماندهی امور اقتصادی - معیشتی با اولویت ساماندهی مشاغل خانگی برای زنان سرپرست خانوار و زنان بدسرپرست ماده (۲۳۰).

در قوانین برنامه چهارم و پنجم توسعه آنچه که در مورد توانمندسازی زنان سرپرست خانوار مطرح است توانمندسازی اقتصادی این قشر از زنان است و به‌نظر می‌رسد که این قوانین به‌دنبال کم کردن بار این خانوارها از دوش دولت و گذاشتن آن بر دوش زنان سرپرست خانوار است و در صورت تمکن مالی براساس قوانین از زنان بی‌سرپرست به زنان سرپرست خانوار تبدیل می‌شوند درحالی که این قشر از زنان آمیخته‌ای از ابعاد مختلف زندگی نظیر مشخصات دموگرافیک و فرصت‌های اجتماعی را دارند پس باید انتظار داشته باشیم که افرادی با تفاوت‌هایی در نژاد،

۱. بررسی عملکرد برنامه چهارم توسعه برحسب مواد، مرکز پژوهش‌های مجلس، دفتر مطالعات برنامه و بودجه، آذرماه ۱۳۸۸.

جنسیت، قومیت، طبقه و پیشینه اجتماعی قالب‌های^۱ مختلفی را برای توانمندسازی طلب کنند. جدای از رویکردی که مجریان نسبت به توانمندسازی جامعه مورد نظر خود برمی‌گزینند، انتخاب فرم مناسب برای توانمندسازی که مبتنی بر شناخت جامعه هدف و منطبق بر فرهنگ و نیازهای آنان باشد، شاخصی تعیین‌کننده در موفقیت برنامه‌های توانمندسازی است.

نهادهای و سازمان‌های مجری قانون

یکی از فعالیت‌های عمده نظام‌های رفاه و تأمین اجتماعی حوزه حمایتی است و راهبرد «مساعادت اجتماعی» که عمدتاً معطوف به کمک به جهت تأمین معاش خانواده‌های فقیر و اقشار آسیب‌پذیر اجتماعی نظیر خانواده‌های بی‌سرپرست، خانواده‌های زندانیان و معتادان، کمک به تأمین امکانات آموزشی و تحصیلی و تأمین هزینه‌های درمانی اقشار آسیب‌پذیر است در آن می‌گنجد.^۲

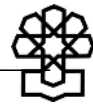
در قوانین کشور نیز سیاست‌های حمایتی (بیمه‌های اجتماعی و درمانی، مساعادت‌های اجتماعی، خدمات اجتماعی) از ابتدا در قوانین مربوط به زنان سرپرست خانوار به چشم می‌خورد، اما سیاست توانمندسازی در قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی (مصوب ۱۳۸۳/۲/۲۲) گنجانده شد^۳ که همسو شدن این دو سیاست (حمایتی و توانمندسازی) مستلزم هماهنگی و تعامل دستگاه‌های اجرایی نیز هست. این هماهنگی و همسویی دریافت سهم بیشتر زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست از برنامه‌ها را در پی خواهد داشت.

در کشور ما این دو سیاست در مورد زنان سرپرست خانوار بیشتر توسط سازمان بهزیستی کشور و کمیته امداد امام خمینی (ره) ارائه می‌گردد. در کنار آن، حمایت از گروه‌های خاص اجتماعی، نظیر پوشش حمایتی خانواده‌های معظم شهدا، آزادگان و جانبازان انقلاب اسلامی در چارچوب ضوابط تعیین شده از جمله فعالیت‌ها و نظام‌های حمایتی است که توسط بنیاد شهید و امور ایثارگران ارائه می‌گردد، البته سازمان‌های دولتی دیگری همچون وزارت رفاه و تأمین اجتماعی، وزارت کار و امور اجتماعی، وزارت جهاد کشاورزی، وزارت تعاون، مرکز امور زنان و خانواده، دفتر امور بانوان وزارت کشور، شهرداری تهران که به این گروه از زنان خدمات

1. Form

۲. بهرام پناهی، کارکردهای تأمین اجتماعی در ایران: ضرورت‌ها و برپایی نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، تهران، مؤسسه عالی پژوهش، تأمین اجتماعی، ۱۳۸۵، ص ۲۲۷.

۳. در همین راستا در قانون برنامه پنج‌ساله چهارم نیز علاوه بر برنامه‌های حمایتی، طرح توانمندسازی زنان سرپرست خانوار بند «ه» ماده (۹۸) مد نظر قرار گرفته است بر همین اساس دفتر برنامه‌ریزی امور حمایتی و امدادی وزارت رفاه و تأمین اجتماعی این طرح را تهیه کرده است، اما در دولت هنوز به تصویب نرسیده است.

تخصصی و متنوع خود را ارائه می‌دهند^۱ ولی با توجه به فقدان اطلاعات منسجم و جامع از عملکرد آنها در این گزارش به بررسی عملکرد سازمان بهزیستی و کمیته امداد امام خمینی (ره) (در طول برنامه چهارم) بسنده می‌کنیم که متولی اصلی امر زنان سرپرست خانوار هستند.

سازمان بهزیستی کشور

سازمان بهزیستی کشور به موجب لایحه قانونی تشکیل سازمان بهزیستی کشور (مصوب ۱۳۵۹/۳/۲۴) و در جهت تحقق مفاد اصول بیست و یکم و بیست و نهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران موظف شد تا با اتخاذ تدابیر لازم و ارائه خدمات و حمایت‌های غیربیمه‌ای با حفظ ارزش‌ها و کرامت والای انسانی، تکیه بر مشارکت مردم، همکاری نزدیک سازمان‌های مسئول در جهت گسترش خدمات توانبخشی، حمایتی، بازپروری و پیشگیری از معلولیت‌ها و آسیب‌های اجتماعی و کمک به تأمین حداقل نیازهای اساسی گروه‌های کم‌درآمد اقدام نماید.^۲

با توجه به وظایف، سازمان اهدافی را برای خود تعریف کرده است یکی از این اهداف توانمندسازی جامعه هدف است که برای رسیدن به این هدف، استراتژی‌هایی را نیز مد نظر قرار داده است. در ادامه سعی بر این است که با استفاده از گزارش عملکرد^۳ سازمان در سال‌های ۱۳۸۴ - ۱۳۸۷ میزان دستیابی به هدف توانمندسازی زنان سرپرست خانوار با توجه به استراتژی‌های آن بررسی شود.

در بخش خدمات اجتماعی و حمایتی این گزارش، عملکرد سازمان در حمایت از زنان خانواده^۴ به شرح

ذیل آمده است:

(الف) تأمین حداقل زندگی: به منظور تأمین هزینه‌های زندگی افراد نیازمند و خانواده‌های تحت پوشش

آنان، ماهیانه مبلغ ثابت و نیز سبد مطلوب غذایی ازسوی سازمان به هر خانوار پرداخت می‌شود.

جدول ۷. پرداخت مستمری و کمک موردی مددجویان واجد شرایط

عملکرد سال				واحد متعارف	عنوان
۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴		
۱۷۳۵۴۸	۱۷۳۵۴۸	۱۴۴۳۶۴	۱۱۷۰۰۰	خانوار	مددجویان تحت پوشش دائم (پرداخت مستمری)

مأخذ: گزارش عملکرد بهزیستی در دولت نهم.

۱. شهناز طباطبایی، نقش سازمان‌های دولتی در توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، مجموعه مقالات دومین همایش توانمندسازی و توان‌افزایی زنان سرپرست خانوار، اداره کل امور بانوان شهرداری تهران، ۱۳۸۸، ص ۲۷۶.
۲. گزارش عملکرد سازمان بهزیستی در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۷، ص ۹.
۳. به دلیل عدم وصول گزارش عملکرد سازمان بهزیستی درخصوص توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در گزارش به کتاب گزارش عملکرد بهزیستی در دولت نهم طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷ بسنده کردیم.
۴. در این گزارش سازمان مشخص نیست که زنان خانواده، زنان با سرپرست مرد است یا زنان سرپرست خانوار.

جدول ۸. تأمین سبد مطلوب غذایی خانوارهای نیازمند تحت پوشش

عملکرد سال				واحد متعارف	عنوان
۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴		
۱۵۰۰	۱۵۰۰	۱۵۰۰	—	نفر	کمک به بهبود تغذیه زنان باردار خانواده‌های نیازمند
۳۷۵۰۰۰	۵۰۰۰۰۰	۵۰۰۰۰۰	۵۰۰۰۰۰	قوطی	توزیع شیرخشک رایگان*
۴۳۳۶	۴۳۳۶	۳۲۰۳۸	۲۷۲۰۶	نفر	بهبود تغذیه کودکان پیش از دبستان تحت پوشش
۱۸۷۵۰	۱۵۲۰۰	۱۳۲۰۰	۱۳۲۰۰	تن	توزیع آرد یارانه‌ای

مأخذ: همان.

* نکته قابل توجه در این گزارش توزیع شیرخشک رایگان در سبد غذایی است درحالی که تحقیقات پزشکی ثابت کرده است که مصرف شیرخشک زمینه برخی بیماری‌ها را فراهم می‌آورد.

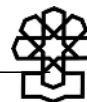
ب) گروه‌های همیار زنان سرپرست خانوار: گروه‌های همیار زنان سرپرست خانوار به منظور دستیابی به استقلال و خودکفایی اقتصادی و اجتماعی زنان تحت پوشش و استفاده از قابلیت‌های مختلف افراد، تشکیل شده‌اند. این افراد در قالب یک گروه منسجم به فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مشترک می‌پردازند.

این امر زمینه اشتغال‌زایی با سرمایه‌های اندک، پشتیبانی اقتصادی و روانی افراد از یکدیگر حضور مؤثرتر افراد در جامعه و تجربه فعالیت‌ها و گروهی را فراهم می‌سازد. سازمان بهزیستی در نقش حامی، از تشکیل این گروه حمایت کرده و علاوه بر تأمین بخشی از سرمایه اولیه برای آغاز کار، با ارائه خدمات مشاوره و پشتیبانی فنی و روانی از افراد، زمینه استقلال و خودکفایی آنان را فراهم می‌کند. طرح‌های دیگری نیز به منظور تقویت این فعالیت در حال انجام است که از آن جمله می‌توان به طرح مشارکت در تأمین مکان گروه‌های همیار اشاره کرد. در سال ۱۳۸۶ سازمان بهزیستی در تأمین مکان کار برای ۲۰۰ گروه همیار شرکت داشته است.

جدول ۹. گروه‌های همیار زنان سرپرست خانوار

عملکرد سال				واحد متعارف	عنوان
۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴		
۸۷۱	۷۰۰	۶۴۲	۴۹۱	تعداد گروه‌ها	گروه‌های همیار زنان سرپرست خانواده
۷۵۰۰	۶۰۰۰	۵۰۳۷	۵۵۰۰	تعداد زنان عضو	اعضای گروه‌های همیار زنان سرپرست خانوار
۲۰۰۰	۱۱۰۰	—	—	نفر	اعضای بازتوان شده از گروه‌های همیار زنان سرپرست خانوار

مأخذ: همان.

ج) فراهم‌سازی امکانات، آموزش بازتوانی و ابعاد مهارت‌های شغلی خانوارهای نیازمند

جدول ۱۰. خدمات سازمان بهزیستی در حوزه توانمندسازی و آموزش مهارت‌های شغلی

سال	عنوان		
	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵
جنسیت	زن	۱۲۱۹۹	*۱۲۹۵۱
	مرد	۷۲۸۸	۱۰۱۱۴
وضعیت	معلول	۱۴۷۳۰	۱۱۰۳۴
	مددجو	۶۶۲۸	۱۲۰۳۱
نوع	کارفرمایی	۹۱۱۴	۱۰۲۷۳
	خوداشتغالی	۷۴۵۷	۱۲۵۸۹
	قانون ۳ درصد	۹۲	۲۷۹
جمع اشتغال‌یافتگان		۳۱۰۸۸	۲۳۰۶۵
		۱۶۶۶۳	۷۷۲۰

مأخذ: همان.

* این روند در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۸۴ افزایش یافته است، اما در سال ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷ با کاهش تعداد زنان روبرو هستیم.

د) بیمه اجتماعی^۱: بهره‌مندی از بیمه‌های اجتماعی موجود یکی از اقدامات مهم و بنیادی

به‌منظور توانمندسازی اقشار نیازمند است.

جدول ۱۱. بیمه اجتماعی

عملکرد سال				واحد متعارف	عنوان
۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴		
۴۱۵۰۰۰	۴۰۰۰۰۰	۳۴۳۰۶۵	۳۳۵۵۴۵	نفر	مددجویان تحت پوشش بیمه خدمات درمانی
۳۴۰۷۴	۳۴۰۰۰	—	—	نفر	بیمه اجتماعی زنان و دختران نیازمند روستایی و عشایر سرپرست خانوار

ه) تأمین مسکن: تأمین مسکن مددجویان فاقد مسکن تحت حمایت و ساماندهی آن از

مصادقات حمایت از افراد جامعه در مواردی مانند بی‌سرپرستی، در راه‌ماندگی و پیری است.

۱. مواردی مثل بیمه اجتماعی و تأمین مسکن به‌صورت مستقیم مرتبط با توانمندسازی نیستند و به‌عنوان پشتیبان و تسهیلگر در فرآیند توانمندسازی هستند.

جدول ۱۲. فعالیت‌های بخش مسکن سازمان بهزیستی کشور

عملکرد سال	تعداد واحدهای واگذار شده	تعداد واحدهای در دست ساخت	تعداد افراد معرفی شده به بنیاد مسکن	تعداد وام ودیعه مسکن پرداخت شده
۱۳۸۴	۵۸۹	۱۱۵۲	—	—
۱۳۸۵	۱۰۹۶	۱۹۷۴	۳۵۹۶	۱۰۰۰۰
۱۳۸۶	۵۳۵۱	۶۱۲۳	۱۷۸۷۸	۱۲۰۰۰
۱۳۸۷	۲۹۳۲	۸۴۷۴	—	۱۵۰۰۰

مأخذ: همان.

و) کاهش فقر با رویکرد اجتماع‌محور: این طرح با استفاده از مشارکت مردم و نمایندگان منتخب آنان، اجرا می‌شود و با استفاده از کلینیک‌های مددکاری به ساماندهی مردم ساکن محله‌ها و مناطق مختلف شهر اقدام و پس از نیازسنجی و تدوین طرح‌ها، اجرای برنامه‌های مداخله‌ای توسط مردم صورت می‌گیرد. این طرح ابتدا در سال ۱۳۸۶ در ۱۷ محله در سال ۱۳۸۷ در ۳۲ محله به مرحله اجرا درآمده است.

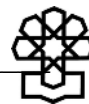
ز) شاخص‌های حوزه توانمندسازی^۱

جدول ۱۳. شاخص‌های حوزه توانمندسازی

سال				عنوان
۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	نسبت اشتغال ایجاد شده به تعداد افراد جمعیت هدف (زنان خانواده)
۰/۰۵	۰/۰۷	۰/۰۸	۰/۰۴	نسبت زنان سرپرست توانمند شده به جامعه هدف (اعضای گروه‌های همیار)
—	—	—	—	نسبت فرزندان بهزیستی توانمند شده به جامعه هدف

با توجه به جدول ۱۳ مشخص می‌شود که نسبت اشتغال ایجاد شده در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است (۰/۰۸)، اما در سال ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷ با کاهش روبرو است و زنان توانمند شده نسبت به کل جامعه هدف (اعضای گروه‌های همیار) تحت سرپرستی سازمان بهزیستی درصد بسیار کمی است، آنچه که در این رابطه به چشم می‌خورد در حوزه توانمندسازی دربرگیرنده فرصت اقتصادی (ایجاد اشتغال) است درحالی که بنابر تعریف وزارت رفاه و تأمین اجتماعی توانمندسازی دربرگیرنده فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی این قشر از زنان و اعضای خانواده آنان نیز است که در برنامه‌های بهزیستی کم‌رنگ‌تر به چشم می‌خورد و نکته آخر ضعف در آمار و اطلاعات است.

۱. گزارش ارزیابی چگونگی اجرای قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات اجتماعی، بهمن‌ماه ۱۳۸۸، ص ۴۰.

ح) منافع و مصارف: منابع و مصارف سازمان بهزیستی کشور شامل اعتبارات هزینه‌ای (جاری) و اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای (عمرانی) است و بودجه مصوب طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۸ که در جدول ۱۶ قابل مشاهده است در این جدول سعی شده است تا برنامه‌های این سازمان در راستای برنامه‌های حمایتی و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار طی این سال‌ها لحاظ گردد.

جدول ۱۴. مقایسه اعتبارات تخصیص یافته به برنامه‌های سازمان بهزیستی در قانون بودجه سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۸ در راستای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار

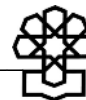
(ارقام به میلیون ریال)

کد	عنوان	قانون بودجه سال ۱۳۸۵	درصد نسبت به کل بودجه مصوب	قانون بودجه سال ۱۳۸۶	درصد نسبت به کل بودجه مصوب	قانون بودجه سال ۱۳۸۷	درصد نسبت به کل بودجه مصوب	قانون بودجه سال ۱۳۸۸	درصد نسبت به کل بودجه مصوب
۳۰۴۲۹	برنامه حمایت‌های اجتماعی	۱۴۴,۷۷۳	۷/۷۹	۱۵۳,۰۵۰	۷/۳۵	۲۸۴,۳۵۷	۶/۵۴	۴۷۸,۶۰۵	۹/۵
۳۰۴۳۵	برنامه اشتغال و کارآفرینی*	۷۰,۰۰۰	۳/۷۶	۷۰,۰۰۰	۳/۳۶	۷۱,۷۱۷	۱/۶۵	۰۰۰,۹۱	۱/۸
۳۰۴۴۱	برنامه بیمه‌های اجتماعی	۵۰,۰۰۰	۲/۶۹	۲۵,۰۰۰	۱/۲	۲۷,۰۰۲	۰/۶	۲۶,۰۰۰	۰/۵
۳۰۴۴۷	برنامه تأمین هزینه‌های معیشتی	۵۷۴,۵۳۷	۳۰/۹۱	۳۲۵,۳۱۱	۱۵/۶	۱,۰۴۱,۹۶۱	۲۴	۱,۰۲۱,۵۱۵	۲۰/۳۱
۳۰۴۵۱	برنامه خدمات فرهنگی و آموزشی	۲۳,۰۰۰	۱/۲۳	۱۵,۰۰۰	۰/۷	۲۸,۸۰۱	۰/۶	۹۲,۰۹۹	۱/۸
۳۰۴۵۵	برنامه راهبری اشتغال و کارآفرینی**	۱,۰۰۲	۰/۰۵	۱,۶۲۰	۰/۰۷	—	—	—	—
۳۰۴۵۹	برنامه راهبری بیمه‌های اجتماعی	۱,۰۰۰	۰/۰۵	۹۴۵	۰/۰۴	—	—	—	—
۳۰۴۶۱	برنامه راهبردی تأمین مسکن معلولین و نیازمندان	—	—	۲,۱۶۰	۰/۱	—	—	—	—
۳۰۴۶۲	برنامه راهبردی تأمین هزینه‌های معیشتی	—	—	۲,۱۶۰	۰/۱	—	—	—	—
۳۰۴۶۳	برنامه راهبردی حمایت‌های اجتماعی	—	—	۱۱۵,۶۸۰	۵/۵۶	—	—	—	—
۳۰۴۲۷	برنامه تأمین مسکن	—	—	—	—	۲,۸۷۵	۰/۰۶	۲,۵۸۷	۰/۰۱
	جمع بودجه مصوب	۱,۸۵۸,۴۲۰	—	۲,۰۷۹,۷۹۲	—	۴,۳۴۲,۹۸۹***	—	۵,۰۲۷,۸۲۹	—

* برنامه اشتغال و کارآفرینی (کد ۳۰۴۲۵) آنچه که براساس جدول به دست می‌آید، بودجه این برنامه طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۸ در حال کاهش است.

** برنامه راهبردی اشتغال و کارآفرینی (کد ۳۰۴۵۵) آنچه که براساس جدول به دست می‌آید بودجه این برنامه در سال ۱۳۸۷-۱۳۸۸ متوقف شده است.

*** ماده واحده - به منظور گسترش پوشش خدمات توانبخشی و حمایتی از یکصد هزار نفر از معلولان و سی هزار نفر از زنان سرپرست خانوار دولت مجاز است با جابجایی اعتبارات از محل صرفه‌جویی حداکثر تا مبلغ ۳۰۰ میلیارد (۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال در اختیار سازمان بهزیستی کشور قرار دهد. قانون فوق مشتمل بر ماده واحده در جلسه علنی روز چهارشنبه مورخ ۵ تیرماه ۱۳۸۷ مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ ۱۳۸۷/۴/۱۲ به تأیید شورای نگهبان رسید.

با توجه به جدول ۱۶ و مقایسه اعتبارات سازمان بهزیستی نشان می‌دهد که اعتبارات این سازمان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۸ افزایش یافته است، اما چیزی که بیشترین درصد این اعتبارات را هر سال دربر می‌گیرد برنامه تأمین هزینه‌های معیشتی مددجویان است که به ترتیب طی این سال‌ها ۳۰/۹۱ درصد، ۱۵/۶ درصد، ۲۴ درصد و ۲۰/۳۱ درصد از کل اعتبارات را به خود اختصاص داده است.

کمیته امداد امام خمینی (ره)

مأموریت اصلی کمیته امداد امام خمینی (ره) بررسی و شناخت انواع محرومیت‌های مادی و معنوی نیازمندان و تبیین و تأمین نیازهای حمایتی، معیشتی، فرهنگی و ارتقای سطح زندگی آنها در حد امکان و شناسایی افراد و خانواده‌های لازم‌الحمايه، بررسی و ارائه پیشنهاد، خط‌مشی‌ها، فراهم آوردن امکانات لازم به‌منظور خوداتکا نمودن افراد و خانواده‌های مورد حمایت و سایر نیازمندان از طریق ایجاد اشتغال، اعطای وام، آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و ارائه خدمات لازم در حد امکان، ایجاد تسهیلات لازم جهت خدمات بهداشتی، درمانی و اقدام به بیمه‌های درمانی، پرداخت مستمری اعطای وام قرض‌الحسنه ضروری، کمک به تعمیر و تهیه مسکن، ازدواج و جهیزیه و...

با توجه به بحث این گزارش، برخی فعالیت‌های اجرایی مرتبط با موارد مورد بحث بوده و از این رو به اختصار تشریح می‌شود:

(الف) طرح مددجویی:^۱ طرحی است که براساس آن افراد بنابه علی از قبیل فقدان سرپرست، ازکارافتادگی سرپرست، معلولیت سرپرست و بیماری سرپرست یا استیصال و درماندگی برحسب نوع نیازمندی، مورد حمایت مستمر^۲ کمیته امداد قرار می‌گیرند.

(ب) طرح شهید رجایی:^۳ هدف این طرح که در سال ۱۳۶۰ به همت شهید رجایی به تصویب، مجلس شورای اسلامی رسید که به‌موجب آن سالمندان روستایی و عشایری نیازمند و عائله تحت تکفل آنها زیر پوشش خدمات حمایتی قرار می‌گیرند.

(ج) طرح اشتغال و خودکفایی (توانمندسازی): مهمترین فعالیت‌های کمیته امداد امام خمینی (ره)

در زمینه خودکفایی مددجویان زن سرپرست خانوار حول محورهای زیر متمرکز است:

۱. شناسایی مددجویان مستعد خودکفایی و تعیین درجه مهارت و توان اجرایی آنها،

۲. رسیدگی و نظارت بر حسن اجرای طرح‌های اشتغال و خودکفایی مددجویان و کنترل کیفیت

۱. سالنامه آماری کمیته امداد امام خمینی (ره)، ص ۷۸.

۲. از مزایای این طرح می‌توان به مستمری، بیمه، خوراک، پوشاک و سایر هزینه‌های معیشتی (نظیر مسکن، فرهنگی، تحصیلی، ازدواج و...) و رفع مشکلات ضروری و اولیه اشاره کرد.

۳. سالنامه آماری کمیته امداد امام خمینی (ره)، ص ۱۱۶.

محصولات تولیدی آنان،

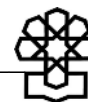
۳. ارائه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای به منظور ارتقای سطح آگاهی‌های علمی و مهارت‌های فنی و حرفه‌ای مددجویان،
 ۴. کاریابی برای مددجویان آماده به کار و ایجاد زمینه‌های لازم برای جذب مددجویان آموزش‌دیده در بازار کار،
 ۵. پرداخت وام‌های خودکفایی، تهیه و واگذاری مواد اولیه و وسیله کار،
 ۶. ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب برای مددجویان مستعد از محل اعتبارات صندوق اشتغال نیازمندان،
 ۷. ایجاد زمینه استفاده مددجویان از تسهیلات تبصره‌های قانون بودجه (استفاده از اعتبارات بنگاه‌های کوچک اقتصادی زودبازده و سایر اعتبارات تبصره‌های قانون بودجه)،
 ۸. ایجاد زمینه دریافت وام توسط زنان روستایی سرپرست خانوار از محل اعتبارات طرح حضرت زینب (س)،
 ۹. تهیه مقدمات لازم برای خودکفایی جمعیت و گروهی، از طریق کارگاه‌های آموزشی و تولیدی،
 ۱۰. پشتیبانی فنی و تدارکاتی از مددجویان کارآفرین،
 ۱۱. کمک در بازاریابی و فروش محصولات تولیدی مددجویان،
 ۱۲. تأمین فضای خودکفایی،
 ۱۳. بیمه اجتماعی مشمولین طرح‌های خودکفایی،
 ۱۴. شناسایی منابع و امکانات بالقوه و بالفعل مناطق مختلف کشور به منظور بهره‌گیری در جهت توسعه فرصت‌های شغلی.
- در این بخش از گزارش، چگونگی اجرای این طرح‌ها با استناد به گزارش‌های رسمی^۱ کمیته امداد امام خمینی (ره) بررسی می‌شود.

ویژگی‌های جامعه هدف

شناخت جامعه هدف، یکی از عوامل موفقیت در برنامه‌ریزی و سیاستگذاری محسوب می‌شود در این بخش از گزارش، ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی مددجویان زن سرپرست زیر پوشش کمیته امداد به خصوص ویژگی‌های تأثیرگذار بر اشتغال و توانمندسازی مددجویان مورد بررسی قرار می‌گیرد. آمار استفاده شده مربوط به سال ۱۳۸۷ است که آخرین آمار انتشاریافته در زمان تدوین این گزارش بوده است.

- جمعیت زیر پوشش: در پایان سال ۱۳۸۷، جمعیتی ۶۱۹۰۲۸ نفر در قالب ۱۸۹۱۲۳۲ خانوار

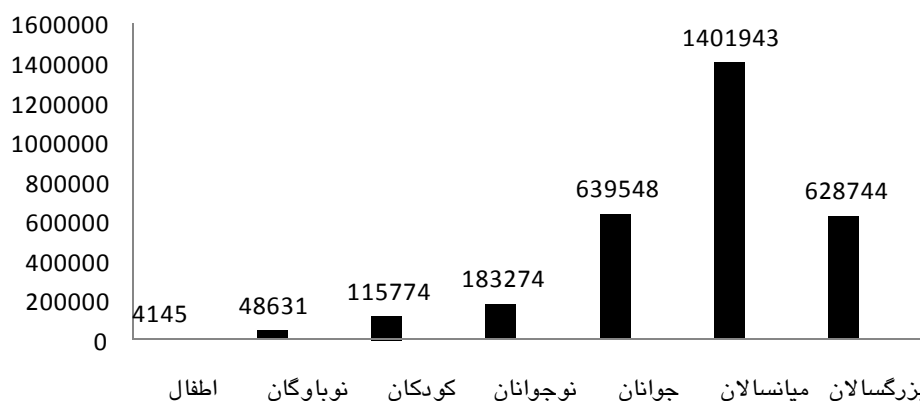
۱. گزارش معاونت امور ایتم، زنان سرپرست خانوار و سالمندان کمیته امداد امام خمینی (ره) به شماره نامه ۵۱۹۲/۳۱۳۲ به تاریخ ۱۳۸۹/۸/۵.

زیر پوشش حمایت‌های کمیته امداد امام (ره) (شامل طرح مددجویی و طرح شهید رجایی) قرار داشته‌اند. از این تعداد ۱۹۹۷۹۹۵ نفر در قالب ۱۰۲۳۷۷۳ خانوار تحت سرپرستی زنان بوده‌اند به عبارت دیگر ۵۴/۱ درصد خانوارهای تحت پوشش کمیته امداد تحت سرپرستی زنان هستند که ۴۳/۳ درصد از جمعیت تحت پوشش را دربر می‌گیرد. از این تعداد، ۷۲۰۵۳۶ خانوار (۷۰/۴ درصد) با جمعیت ۱۵۲۷۳۲۰ نفر (۷۶/۴ درصد) مورد حمایت طرح مددجویی و تعداد ۳۰۳۲۳۷ خانوار (۲۹/۶ درصد) با جمعیت ۴۷۰۶۷۵ نفر (۲۳/۶ درصد) مورد حمایت طرح شهید رجایی قرار داشته‌اند.

- زنان مورد حمایت برحسب سن: از مجموع ۳۰۲۲۰۵۹ نفر زن و دختر مورد حمایت:

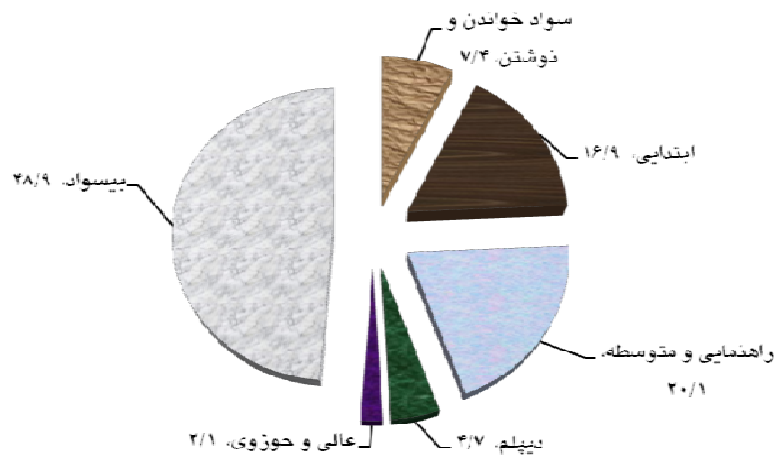
نمودار ۱. زنان مورد حمایت برحسب گروه‌های سنی

با توجه به داده‌های آماری بیش از نیمی (۶۰/۶ درصد) از زنان مورد حمایت در ۱۱ تا ۱۴ سالگی قرار دارند و نزدیک به ۴۰ درصد از این زنان و دختران در فاصله سنی ۱۵ تا ۴۰ سال قرار دارند.

- وضعیت سواد زنان و دختران ۶ سال به بالای مورد حمایت: تعداد ۳۰۲۲۰۵۹ نفر (۶۵/۴ درصد) از کل جمعیت مورد حمایت این نهاد را زنان و دختران شامل می‌شوند.

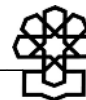
نمودار ۲. درصد وضعیت زنان و دختران ۶ سال به بالای مورد حمایت

بررسی وضعیت سواد زنان و دختران ۶ سال به بالای مورد حمایت، بیانگر آن است از این مجموع تعداد ۲۹۶۹۲۸۳ نفر (۹۸/۳ درصد) زنان و دختران ۶ سال به بالا هستند که ۴۸ درصد این جمعیت را بیسوادان تشکیل می‌دهند و این درحالی است که نسبت مذکور در سطح کشور براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، حدود ۱۵/۴ درصد است.^۱ به بیان دیگر، نرخ بیسوادی در بین مددجویان زن و دختر زیر پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) در مقایسه با سایر اقشار جمعیت حدود سه برابر بیشتر است و از آنجا که رابطه مستقیمی بین سطح سواد و سطح زندگی و نیز اشتغال وجود دارد می‌توان نتیجه گرفت که خودکفایی و توانمندسازی جامعه زیر پوشش این نهاد در مقایسه با سایر اقشار جمعیت با موانع بیشتری مواجه است.

– عوامل زمینه‌ساز و علل اصلی حمایت: براساس آمارهای موجود علت زیر پوشش قرار گرفتن ۵۶ درصد از خانوارها، بی‌سرپرستی به‌علت فوت سرپرست، طلاق و یا ترک سرپرست خانوار بوده است. ازکارافتادگی، معلولیت و بیماری سرپرست خانوار نیز دومین عامل فقر و نیاز حمایت خانوارهای زیر پوشش کمیته امداد بوده است که ۴۷/۶ درصد از خانوارهای کمیته امداد بدین دلیل زیر پوشش قرار گرفته‌اند.

۱. گزارش ارزیابی چگونگی اجرای قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات اجتماعی، بهمن‌ماه ۱۳۸۸.

جدول ۱۵. وضعیت خانوارهای با سرپرست زن زیر پوشش به تفکیک علت نیازمندی و حمایت

شرح	فوت سرپرست	طلاق	متارکه یا مفقودی سرپرست	ازکارافتادگی سرپرست	معلولیت سرپرست	بیماری سرپرست	بدرپرستی سرپرست	بنا به سایر علل
تعداد	۱۰۲۴۰۰۵	۲۲۷۴۹۵	۱۸۱۳۰	۲۶۴۷۴۸	۱۸۲۲۳	۱۶۰۹۹۵	۴۷۹۴	۷۰۷۷۶
سهم	۴۴/۱	۱۰/۳	۱/۵	۲۲/۴	۱/۵	۱۳/۷	۰/۴	۶

مأخذ: سالنامه آماری کمیته امداد امام خمینی (ره).

- **علل خروج از حمایت:** طی سال ۱۳۸۷ جمعاً تعداد ۱۰۸۸۳۶ خانوار با جمعیت ۳۸۲۴۶۲ نفر به دلایل متعدد از مورد حمایت طرح مددجویی خارج شده‌اند که شرح آن در جدول زیر آمده است.

جدول ۱۶. تعداد خانوار از مورد حمایت خارج شده برحسب علت

شرح	دریافت وام سرمایه خودکفایی	اشتغال به کار یکی از اعضا	دریافت کمک از جای دیگر	ازدواج	عدم استحقاق	مهاجرت	فوت	سایر
تعداد	۴۳۷	۱۰۸۴	۲۷۳۲	۹۷۳۲	۲۲۵۱۷	۱۲۵۰۸	۱۹۱۰۲	۳۳۴۶۶
سهم	۰/۴	۱	۲/۵	۸/۹	۲۰/۷	۱۱/۵	۱۷/۶	۳۰/۷

مأخذ: همان.

همان‌طور که جدول بالا نشان می‌دهد علت خروج ۱/۴ درصد این خانوارها خودکفایی بوده است. این خودکفایی ناشی از اجرای طرح‌های خودکفایی توسط کمیته امداد بوده است. علل دیگر مانند عدم استحقاق، فوت، مراجعت سرپرست خانوار، علل خروج از حمایت کمیته امداد بوده است که در مقایسه با عامل رسیدن به خودکفایی در سطح بسیار بالاتری قرار دارد.

برنامه‌های خوداشتغالی زنان سرپرست خانوار امداد

در این قسمت به دلیل عدم تفکیک سالنامه آماری کمیته امداد امام خمینی (ره) سال ۱۳۸۷، به گزارش عملکرد معاونت امور ایتم، زنان سرپرست خانوار و سالمندان این کمیته بسنده می‌کنیم هرچند که گزارش ارسال شده نیز^۱ دارای اطلاعات کامل نمی‌باشد و ما را در تفکیک، تحلیل و ارزیابی با مشکل مواجه ساخته است.

۱. نامه شماره ۵۱۹۳/۷۳۱۲۲ تاریخ ۱۳۸۹/۸/۵ معاونت امور ایتم، زنان سرپرست خانوار و سالمندان.

جدول ۱۷. خلاصه فعالیت‌های کمیته امداد در جمعیت خودکفایی مددجویان زن زیر پوشش

سال	تعداد زنان مورد حمایت طرح‌های خودکفایی*	درصد تغییرات نسبت به سال قبل	تعداد زنان معرفی شده جمعیت اشتغال**	درصد تغییرات نسبت به سال قبل	تعداد وام‌های طرح حضرت زینب (س)***	درصد تغییرات نسبت به سال قبل
۱۳۸۴	۷۵۴۹۲	۳۳/۳	۱۶۰۹۲	۳۹	۳۵۲۷	۱۳/۷
۱۳۸۵	۹۲۰۱۵	۲۱/۹	۱۱۵۲۷	-۲۸/۴	۱۷۴۴	-۵۰/۶
۱۳۸۶	۱۰۸۰۴۹	۱۷/۴	۵۵۲۰	-۵۲/۱	۹۴۴	-۴۵/۹
۱۳۸۷	۱۱۲۶۴۸	۴/۳	۶۴۲۲	۱۶/۳	۶۴۳	-۳۱/۹

* برنامه‌های اشتغال و خودکفایی در زمینه‌های قالبیافی، گلیم و جاجیم و گلدوزی، کشاورزی و دامداری، صنایع دستی و خانگی، صنایع ماشینی کوچک و ...

** معرفی به مراکز کار و تأمین اشتغال زنان مستعد و علاقمند به کار از دیگر فعالیت‌های این نهاد است که معمولاً در برخی از شهرستان‌ها از طریق شرکت‌های تولیدی، مونتاژکاری و خدماتی به صورت سازمان‌یافته صورت می‌گیرد.

*** طرحی است که به موجب آن تسهیلاتی از طریق بانک کشاورزی جهت اشتغال زنان سرپرست خانوار روستایی با معرفی کمیته امداد پرداخت می‌شود. وام‌های پرداختی در زمینه‌های کشاورزی، دامداری، قالبیافی، جاجیم‌بافی و ... بوده است.

شاخص‌های حوزه توانمندسازی^۱

با توجه به اطلاعات و آمار به دست آمده در این قسمت سعی در تحلیل و ارزیابی شاخص‌های حوزه توانمندسازی کمیته امداد در راستای توانمندسازی زنان سرپرست خانوار را داریم.

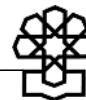
جدول ۱۸. شاخص‌های حوزه توانمندسازی زنان سرپرست خانوار

عنوان	سال	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷
تعداد زنان سرپرست خانوار	۱۵۰۱۷۶۵	۱۵۲۵۳۱۴	۱۹۲۹۵۴۸	۱۹۹۷۹۹۵	
نسبت اشتغال ایجاد شده به تعداد زنان سرپرست خانوار	۱/۰۷	۰/۷۵	۰/۲۸	۰/۳۲	
نسبت زنان سرپرست توانمند شده به جامعه هدف*	—	—	—	—	
نسبت فرزندان توانمند شده به جامعه هدف	—	—	—	—	

* تعداد زنان شرکت‌کننده در برنامه‌های توانمندسازی کمیته امداد که به علت عدم دسترسی به این تعداد زنان امکان نسبت‌گیری ممکن نشد و در مورد نسبت فرزندان نیز به علت کمبود اطلاعات این نسبت‌گیری صورت نپذیرفت.

با توجه به جدول ۱۸ نسبت اشتغال ایجاد شده به تعداد زنان سرپرست خانوار درصد پایینی است و این نسبت درصد در مورد تعداد زنانی که مورد حمایت طرح‌های خودکفایی قرار گرفته‌اند (جدول ۱۷) نیز این وضعیت را داراست که تعداد این زنان در هر سال نسبت به سال قبل (۱۳۸۷-۱۳۸۴) در حال کاهش است و این وضعیت را در مورد تعداد وام‌های طرح حضرت زینب (س) نیز مشاهده می‌کنیم که دارای روندی منفی است.

۱. گزارش ارزیابی چگونگی اجرای قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات اجتماعی.

امور بیمه‌ای

با تصویب قانون بیمه همگانی خدمات درمانی کشور در سال ۱۳۷۳ و پس از تصویب مراجع ذیصلاح از نیمه دوم سال ۱۳۷۶ به اجرا درآمد. در این طرح مسئولیت درمان و راهنمایی بیمه شده را یک نفر پزشک متعهد، با تجربه و دارای حسن شهرت در نزدیک‌ترین محل سکونت خانواده به‌عهده دارد. در پایان سال ۱۳۸۷ تعداد ۱/۵۲ میلیون نفر از مددجویان امداد مورد حمایت بیمه خدمات درمانی این نهاد قرار داشته‌اند. که از این تعداد بیش از ۱/۴ درصد (۲۱/۳ هزار نفر) روستایی بوده‌اند.

جدول ۱۹. تعداد نفرات بیمه شده زن و میزان تغییرات آن در سال‌های مختلف

۱۳۸۷		۱۳۸۶		۱۳۸۵		۱۳۸۴		سال
درصد تغییرات	تعداد	درصد تغییرات	تعداد	درصد تغییرات نسبت به سال قبل	تعداد	درصد تغییرات نسبت به سال قبل	تعداد	عنوان
۲/۹	۱۵۱۸۶۶۱	۹/۴	۱۴۷۶۳۳۱	-۶۵/۶	۱۳۴۹۷۷۵	۰/۴	۳۹۱۴۲۴۱	جمع
۳/۸	۱۰۳۶۴۵۷	۱۰/۳	۹۹۸۲۱۸	-۶۴/۵	۹۰۴۹۴۳	۲/۴	۲۵۴۵۶۵۹	زن

منابع مالی

۱. عنایات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)،
۲. اعتبارات و کمک‌های دولت،
۳. هدایا و کمک‌های مردمی، مؤسسات، سازمان‌ها و نهادهای داخل و خارج از کشور،
۴. دریافت صدقات، نذورات و زکات،
۵. درآمد حاصل از فعالیت‌های اقتصادی کمیته امداد امام (ره).

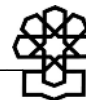
در ادامه در جدول ۲۲ به مقایسه اعتبارات تخصیص‌یافته به توانمندسازی در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۸ پرداخته می‌شود. آنچه در این جدول شایان ذکر است اینکه بیشترین بودجه کمیته امداد صرف برنامه تأمین هزینه‌های معیشتی مددجویان می‌شود. در این جدول سعی شده است تا برنامه‌های کمیته امداد در راستای برنامه‌های حمایتی و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار مد نظر قرار گیرد.

جدول ۲۰. مقایسه اعتبارات تخصیص یافته به برنامه‌های کمیته امداد امام خمینی (ره) در قانون بودجه سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۸

کد	عنوان	قانون بودجه سال ۱۳۸۵	درصد نسبت به کل بودجه مصوب	قانون بودجه سال ۱۳۸۶	درصد نسبت به کل بودجه مصوب	قانون بودجه سال ۱۳۸۷	درصد نسبت به کل بودجه مصوب	قانون بودجه سال ۱۳۸۸	درصد نسبت به کل بودجه مصوب
۳۰۳۰۵	برنامه امنیت غذا و تغذیه	۸۶۱۳	۰/۰۸	۶۸۹۹۱	۰/۵	۶۹۸۶۵	۰/۴	۱۲۲۳۴۹	۰/۶
۳۰۴۲۷	برنامه تأمین مسکن معلولین و نیازمندان	۲۴۷۷۵۶	۲/۴	۴۲۰۰۲۳	۳/۵	۴۲۹۴۳۵	۲/۸	۸۷۴۸۰۰	۵
۳۰۴۲۹	برنامه حمایت‌های اجتماعی	۳۷۶۲۰۳	۳/۷	۶۴۰۱۶۰	۵/۳	۶۶۲۲۳۱	۴/۴	۱۲۴۰۵۲۶	۷
*۳۰۴۳۵	برنامه اشتغال و کارآفرینی	۷۶۸۴۸۷	۷/۶	۹۷۵۰۰۰	۸/۱	۹۹۳۵۴۲	۶/۶	۱۴۹۵۲۰۰	۸/۵
۳۰۴۴۰	برنامه بیمه خدمات درمانی	۹۴۸۷۵۰	۹/۴	۸۴۹۷۵۰	۷/۱	۹۹۳۱۹۴	۶/۶	۱۳۷۲۲۰۰	۷/۸
۳۰۴۴۱	برنامه بیمه‌های اجتماعی	۱۳۵۳۰۰	۱/۳	۱۵۹۹۸۲	۱/۳	۲۰۱۳۱۵	۱/۳	۳۶۴۴۷۰	۲/۰۷
۳۰۴۴۷	برنامه تأمین هزینه‌های معیشتی	۷۰۱۲۵۳۵	۷۰	۸۰۰۰۷۶۰	۶۷	۱۰۸۱۳۴۵۴	۷۲	۱۰۹۳۸۲۴۹	۶۲/۲۳
۳۰۴۵۱	برنامه خدمات فرهنگی و آموزشی	۴۵۵۷۶۸	۴/۵	۶۰۰۰۰۰	۵	۵۸۲۳۵۹	۳/۸	۷۳۴۰۹۷	۴/۱
۳۰۴۶۹	برنامه کمک به تأمین سلامت نیازمندان	۷۱۴۰۰	۰/۷	۱۶۹۳۳۴	۱/۴	۵۸۲۳۵۹	۳/۸	۲۰۵۸۴۳	۱/۱۷
*۳۰۴۹۵	برنامه توانمندسازی اجتماعی	—	—	—	—	۵۸۲۳۵۹	۳/۸	—	—
	جمع بودجه مصوب	۱۰۰۵۸۷۴۲		۱۱۹۲۰۸۹۵		۱۴۹۷۲۵۳۰		۱۷۵۷۷۰۴۳	—

* برنامه اشتغال و کارآفرینی (۳۰۴۳۵) و برنامه توانمندسازی (۳۰۴۹۵) دو برنامه‌ای است که مربوط به مبحث توانمندسازی است. درصد بودجه اختصاص یافته نسبت به کل بودجه مصوب مربوط به برنامه اشتغال و کارآفرینی در سال ۱۳۸۵، ۷/۶ درصد بوده است که به ۸/۵ درصد در سال ۱۳۸۸ رسیده است و برنامه توانمندسازی اجتماعی فقط در سال ۱۳۸۷ شامل اعتبار شده است و در سال ۱۳۸۸ اعتباری به آن اختصاص نیافته است.

جمع‌بندی

در ایران نیز همانند بسیاری از کشورها جمعیت زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست درحال رشد است. آمارها بیانگر این است که درصد این زنان از ۸/۴ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۹/۵ درصد در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است. با توجه به آمارهای ارائه شده می‌توان دریافت که زنان سرپرست خانوار گروهی کاملاً نامتجانس (از نظر سطح سواد و تحصیلات، سن، توانایی‌های فردی و مهارت‌های شغلی و اجتماعی و...) هستند.

حمایت از این قشر از زنان در قانون اساسی و قوانین مصوب مجلس وجود دارد، اما در قوانین مصوب چند نکته حائز اهمیت است که عبارت است از:

الف) قوانین این زنان را به دو دسته عمده تقسیم می‌کند که عبارت است از:

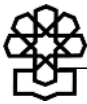
۱. زنان دارای درآمد: شامل زنان شاغل، بازنشسته و زنان وظیفه‌بگیر می‌شود و درواقع قوانین مرتبط به نوعی این زنان را به‌عنوان سرپرست خانوار می‌شناسد پس به‌دلیل تمکن مالی مشمول قوانین حمایتی قرار نمی‌گیرند.

۲. زنان بدون درآمد: شامل تمام زنانی می‌شود که به‌دلیل عدم تمکن مالی مشمول قوانین حمایتی قرار می‌گیرند و به‌عنوان زنان بی‌سرپرست در قوانین یاد می‌شوند.

ب) قوانین مصوب بیشتر سعی در ایجاد راهبرد حمایتی از این زنان (دارای درآمد یا بدون درآمد) را دارند ولی ماده قانونی برای پر کردن خلأ عاطفی این زنان وجود ندارد درحالی که یکی از دغدغه‌های تمام این زنان ترس از تنهایی خود در آینده است. هرچند که در انتهای بند «۲» ماده (۴) قانون تأمین زنان و کودکان بی‌سرپرست در به‌وجود آوردن زمینه ازدواج و تشکیل خانواده اشاره شده است.

ج) رویکرد خدماتی - توانمندسازی به اضافه برنامه‌های حمایتی - خیریه‌ای در قانون برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در رابطه با زنان سرپرست خانوار مد نظر قرار گرفته است که براساس بررسی وضعیت عملکرد موادی از برنامه چهارم در این راستا به غیرقابل ارزیابی بودن این برنامه‌ها (در حوزه توانمندسازی) برمی‌خوریم. هرچند شروع این حرکت خود باعث امیدواری است زیرا اصولاً توانمندسازی یک فرآیند محسوب می‌شود که طولانی‌مدت، زمانبر و مستمر است.

گزارش عملکرد سازمان بهزیستی و کمیته امداد در بین سال‌های ۱۳۸۴ - ۱۳۸۸ (در راستای برنامه چهارم توسعه) در حوزه زنان سرپرست خانوار حاکی از این است که شاخص‌های حوزه توانمندسازی از درصدهای پایینی برخوردار است و آنچه که در این رابطه به‌چشم می‌خورد

درب‌گیرنده فرصت‌هایی اقتصادی (مانند ایجاد اشتغال) است ولی با توجه به تعاریف و اجزای توانمندسازی، اصولاً توانمندسازی یک فرآیند محسوب می‌شود که طولانی‌مدت، زمانبر و مستمر است و در کوتاه‌مدت و یا تزریق منابع مالی و امکانات کم به‌دست نمی‌آید.

مشاغلی که زنان سرپرست خانوار یا خودسرپرست در کمیته امداد امام خمینی (ره) به آن اشتغال یافته‌اند عمدتاً زیرمجموعه بخش کشاورزی است که در مقابل عوامل طبیعی و نوسان‌های اقتصادی به‌شدت آسیب‌پذیر بوده است.^۱

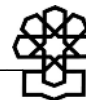
عدم وجود ردیف بودجه اختصاصی در راستای برنامه توانمندسازی در این دو نهاد یک نقیصه جدی است، زیرا تاکنون بیشتر بودجه این دو نهاد صرف برنامه‌های معیشتی مددجویان شده است.

پیشنهادها

با توجه به نتایج به دست آمده موارد ذیل پیشنهاد می‌گردد:

۱. تمرکز کلیه امور حمایتی و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست در یک سازمان: تعیین سازمانی خاص برای رسیدگی به امور زنان ضروری به‌نظر می‌رسد، زیرا باعث تمرکز کلیه فعالیت‌های حمایتی و توانمندسازی شده و مانع از موازی‌کاری‌ها می‌شود.
۲. ایجاد بانک اطلاعاتی زنان سرپرست خانوار در کشور: برای تدوین و تهیه طرح‌ها و قوانین و برنامه‌ریزی‌های مناسب برای بهبود وضعیت زنان سرپرست خانوار، تهیه آمار و اطلاعات دقیق و جامع از تعداد و وضعیت آنها و به روز کردن و پالایش اطلاعات ضروری است.
۳. فرهنگ‌سازی و رفع موانع در جهت ازدواج زنان سرپرست خانوار مطلقه، بیوه و زنان خودسرپرست: همان‌طور که می‌دانیم یکی از بیم‌هایی که این زنان دارند ترس از تنهایی در آینده است قوانین شاید بتوانند این زنان را از جهت اقتصادی توانمند سازد، اما از جهت عاطفی قادر به توانمندسازی نیستند.
۴. حمایت از ایجاد و توسعه تشکل‌های غیردولتی توسط زنان سرپرست خانوار و فرزندان آنان برای کمک به زنان سرپرست خانوار: این افراد به‌خاطر تجربیاتی که در طول زندگی روزمره خود کسب کرده‌اند در برنامه‌های حمایتی و توانمندسازی زنان بیشتر می‌توانند مؤثر باشند.

۱. به دلیل عدم وصول گزارش از سازمان بهزیستی نمی‌توان در مورد مشاغل ایجاد شده در این سازمان برای زنان سرپرست خانوار، خودسرپرست اظهارنظری ارائه کرد.

منابع و مآخذ

۱. ارزیابی چگونگی اجرای قانون ساختار نظام جامع رفاه تأمین اجتماعی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات اجتماعی، بهمن‌ماه ۱۳۸۸.
۲. بررسی عملکرد برنامه چهارم توسعه برحسب مواد، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات برنامه و بودجه، ۱۳۸۸.
۳. بررسی وضعیت طرح‌های خوداشتغالی مددجویان کمیته امداد امام خمینی (ره) طی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۶ مرکز پژوهش مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات اجتماعی، بهمن‌ماه ۱۳۸۸.
۴. بختیاری، آمنه. حکومت و زنان سرپرست خانوار، کتاب زنان شماره ۳۴، زمستان ۱۳۸۵.
۵. بهزیستی در دولت نهم، گزارش عملکرد سازمان بهزیستی کشور در سال‌های ۱۳۸۴ - ۱۳۸۷، اداره کل روابط عمومی سازمان بهزیستی کشور.
۵. بهنام، جمشید. ساختارهای خانواده و خویشاوندی در ایران، تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۰.
۷. پناهی، بهرام. کارکردهای تأمین اجتماعی در ایران: ضرورت‌های برپایی نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، تهران، مؤسسه عالی پژوهش، تأمین اجتماعی، ۱۳۸۵.
۸. رستمی تبریزی، لمیاء. حمایت‌های قانونی از زنان سرپرست خانوار مطالعه مورد انگلستان و آمریکا، مجموعه مقالات دومین همایش توانمندسازی و توان‌افزایی زنان سرپرست خانوار، اداره کل امور بانوان شهرداری تهران، ۱۳۸۸.
۹. سالنامه آماری کشور، ۱۳۸۵.
۱۰. سالنامه آماری سال ۱۳۸۷، کمیته امداد امام خمینی (ره)، اداره کل برنامه‌ریزی و فناوری اطلاعات، ۱۳۸۸.
۱۱. سایت مرکز آمار www.sci.org.ir
۱۲. شکوری، علی و دیگران. مؤلفه‌های توانمندی زنان و تبیین عوامل مؤثر بر آنها، فصلنامه پژوهش زنان، دوره ۵، ش ۱، بهار و تابستان ۱۳۸۶.
۱۳. طباطبایی، شهناز. نقش سازمان‌های دولتی در توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، مجموعه مقالات دومین همایش توانمندسازی و توان‌افزایی زنان سرپرست خانوار، اداره کل امور بانوان شهرداری تهران ۱۳۸۸.
۱۴. طرح جامع توانمندسازی زنان خودسرپرست و سرپرست خانوار، هفته‌نامه برنامه، ش ۱۹۷، دی‌ماه ۱۳۸۵.
۱۵. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
۱۶. قانون برنامه دوم، سوم، چهارم و پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران.
۱۷. قانون بودجه سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸.
۱۸. کاظمی‌پور، شهلا. تحلیلی بر فرصت‌های اشتغال زنان سرپرست خانوار، مجموعه مقالات دومین همایش توانمندسازی و توان‌افزایی زنان سرپرست خانوار، اداره کل امور بانوان شهرداری تهران، ۱۳۸۸.
۱۹. کلینی، محمدبن یعقوب. اصول کافی، ترجمه سیدجواد مصطفوی، تهران، نشر فرهنگ اهل بیت (ع) بی‌تا.
۲۰. گزارش معاونت امور ایتم، زنان سرپرست خانوار و سالمندان کمیته امداد امام خمینی (ره) به شماره نامه ۵۱۹۳/۷۳۱۳۲ به تاریخ ۱۳۸۹/۸/۵.
۲۱. محمدی، زهرا. زنان سرپرست خانوار، تهران، شورای فرهنگی اجتماعی زنان، ۱۳۸۵.
۲۲. موسوی خطاط، سیدمحمد. مقایسه توانمندی روانی مدیران کل ستادی بهزیستی کشور با مدیران بهزیستی شهرستان‌های استان تهران، کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۸۷.

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۱۰۷۵۸

عنوان گزارش: بررسی وضعیت زنان سرپرست خانوار

نام دفتر: مطالعات فرهنگی (گروه زنان و خانواده)

تهیه و تدوین: اکرم باجلان

ناظر علمی: کبری خزعلی

متقاضیان: حجت‌الاسلام والمسلمین سیدجلال یحیی‌زاده و فاطمه رهبر (اعضای کمیسیون فرهنگی)

ویراستار تخصصی: —

ویراستار ادبی: —

واژه‌های کلیدی:

۱. زنان سرپرست خانوار
۲. زنان خودسرپرست
۳. قوانین حمایتی
۴. قوانین توانمندسازی

تاریخ انتشار: ۱۳۹۰/۱/۳۱